

Судьянинг онгида - адолат, тилида - ҳақиқат,
дилида - поклик бўлиши шарт.

Шавкат МИРЗИЁЕВ

6/2021

ISSN 2181-8991

ОДИЛ СУДЛОВ

Ҳуқуқий, илмий-амалий нашр

Муассис:
Ўзбекистон Республикаси
Олий суди

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Козимджан КАМИЛОВ
Робахон МАХМУДОВА
Ҳалилillo ТУРАХУЖАЕВ
Икрам МУСЛИМОВ
Бахтиёр ИСАКОВ
Холмўмин ЁДГОРОВ
Мирзоулугбек АБДУСАЛОМОВ
Ибрагим АЛИМОВ
Олим ХАЛМИРЗАЕВ
Замира ЭСАНОВА
Омонбой ОҚЮЛОВ
Музаффаржон МАМАСИДДИҚОВ

© Реклама нашри ва тижорий йўл билан
босилган матнлар.

Тахририят фикри муаллиф фикридан ўзгача
бўлиши мумкин.

Кўлёмалар, суратлар тақриз қилинмайди ва
кайтарилмайд.

Кўчириб босилганда «Одил судлов» –
«Правосудие» нашри кўрсатилиши шарт.

Журнал Ўзбекистон Республикаси Ва-
зирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттес-
тация комиссияси Раёсатининг 2013 йил
30 декабрдаги 201/3-сонли қарори билан
докторлик диссертациялари бўйича илмий
мақолалар чоп этиладиган нашрлар рўйха-
тига киритилган.

2017 йил 29 ноябрда Ўзбекистон матбу-
от ва ахборот агентлигида 0026-рақам би-
лан рўйхатга олинган. 1996 йилдан чиқа
бошлаган.

Бош муҳаррир

Камол УБАЙДИЛЛОЕВ

Масъул котиб

Муталиф СОДИҚОВ

Журнал 2015 йилда «Жамият ва мен» рес-
публика танловида «Энг яхши ёритилган
ҳуқуқий мавзулар» йўналиши бўйича голиб
деб топилган.

ТАХРИРИЯТ МАНЗИЛИ:

100097, Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани,
Чўпонота кўчаси, 6-уй
Х/р 20210000300101763001
ХАБ «Трастбанк» Тошкент филиали
МФО 00850, СТИР 201403038

ТЕЛЕФОН: 278-96-54, 278-91-96,
278-25-96, **ФАКС:** 273-96-60

Email: odilsudlov.oliy@sud.uz

Веб-сайт: www: odilsudlov.sud.uz

Босишга 2021 йил 15 июнда рухсат этил-
ди. Қоғоз бичими 60X84 1/8. 10 босма
табоқ. Офсет усулида чоп этилди. Журнал
тахририят компютерида терилди ва саҳи-
фаланди. Буюртма –10.
Нашр адади 4890 нусха.

Навбатчи муҳаррир

Муталиф СОДИҚОВ

НАШР ИНДЕКСИ – 909

Сотувда келишилган нархда

«НАКИМА NASHR GROUP» МЧЖ
босмахонасида чоп этилди.
Босмахона манзили: 100 057,
Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани,
Ифтихор кўчаси, 117-уй

ОЛИЙ СУД ПЛЕНУМИ ҚАРОРЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Судлар томонидан фуқаролик ишларини апелляция тартибида кўриш амалиёти тўғрисида»ги қарори.....3

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Судлар томонидан иқтисодий ишларни апелляция тартибида кўриш амалиёти тўғрисида»ги қарори.....12

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚ

М. Абдусаломов. Конституциявий суднинг инсон ҳуқуқларини таъминлашдаги роли ва аҳамияти.....19

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ ВА ПРОЦЕСС

Ш. Нуриддинов. Давлат айбловчисининг суд муҳокамасида иштироки.....22

МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ

М. Тошпулотов. Маъмурий ишларни кўриб чиқишнинг тарихий ривожланиши.....24

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ

Р. Бердияров. Низоларда фуқаролик-ҳуқуқий ҳимоя қилиш воситаларининг ўрни.....27

МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ ВА ЖАРАЁН

З. Бабаджанова. Меҳнат низолари билан боғлиқ ишларни кўриш.....30

ШАРТНОМА ҲУҚУҚИ

Б. Султонов. Ижара шартномаси ва турлари.....32

А. Каримов. Ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш шартномасининг ўзига хос хусусиятлари.....36

ФАОЛИЯТ

Д. Соатов. Акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарувни ривожлантириш масалалари.....38

МУЛОҲАЗА

М. Саидов. Низоларнинг тааллуқлилиги билан боғлиқ айрим масалалар.....40

СУД ОЧЕРКИ

Х. Холиқов, Н. Раҳмонова. «Катта бўлсам, «банкир» бўламан» ёхуд нафси ҳакалак отган раҳбарнинг найранглари фош бўлди.....42

ЮРИСТ КАРТОТЕКАСИ/КАРТотека ЮРИСТА.....79

*Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг
ҚАРОРИ*

СУДЛАР ТОМОНИДАН ФУҚАРОЛИК ИШЛАРИНИ АПЕЛЛЯЦИЯ ТАРТИБИДА КЎРИШ АМАЛИЁТИ ТЎҒРИСИДА

2021 йил 20 апрель

14-сонли

Тошкент шаҳри

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига ўзгартириш ва қўшимчалар киритилганлиги, суд амалиётида масалалар келиб чиқаётганлиги муносабати билан, шунингдек қонун нормалари бир хилда ва тўғри қўлланилишини таъминлаш мақсадида, «Судлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 17-моддасига асосланиб, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми

Қ А Р О Р Қ И Л А Д И:

1. Судларнинг эътибори шунга қаратилсинки, фуқаролик ишини апелляция тартибида қайта кўриб чиқиш суд процесси иштирокчиларининг қонуний кучга кирмаган суд ҳужжати устидан шикоят беришга бўлган ҳуқуқини кафолатловчи муҳим ҳуқуқий институт ҳисобланади.

2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси (бундан буён матнда ФПК деб юритилади) 383-моддасига мувофиқ, апелляция инстанцияси су­дида иш юритиш:

а) даъво тартибида юритиладиган ишлар бўйича:

даъвогар, жавобгар, учинчи шахс шикояти бўйича;

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари-

ни ҳимоя қилиш бўйича вакил шикояти бўйича, бундан тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган низолар мустасно;

б) алоҳида тартибда юритиладиган ишлар бўйича:

аризачи, манфаатдор шахс, улар вакилларининг шикояти бўйича;

в) ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ бўлган ишлар бўйича:

ҳакамлик муҳокамаси тарафлари, улар вакилларининг шикояти бўйича кўзғатилади.

Апелляция тартибида иш юритиш, шунингдек, ишда иштирок этишга жалб қилинмаган, аммо ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳақидаги масала суд томонидан ҳал этилган шахснинг шикояти бўйича ҳам кўзғатилиши мумкин. Ушбу шахс суд ҳужжатида кўрсатилмаган ҳолларда ҳам, унинг устидан шикоят қилиш ҳуқуқидан фойдаланади.

Суд ҳужжати устидан апелляция тартибида шикоят қилиш ҳуқуқига, шунингдек, тарафлар, учинчи шахслар ҳамда ишда иштирок этишга жалб қилинмаган, аммо ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳақидаги масала суд томонидан ҳал этилган шахснинг ҳуқуқий ворислари ҳам эга. Бундай ҳолда шикоятга ҳуқуқий ворисликни тасдиқловчи ҳужжат илова қилиниши лозим.

Ишда қатнашаётган шахс вакили, шу жумладан, адвокат суд ҳужжати устидан

апелляция тартибида шикоят қилишга бундай ҳуқуқ ваколат берувчи томонидан берилган ишончномада махсус кўрсатилган ҳолдагина ҳақли (ФПК 69-моддаси иккинчи қисми).

Прокурор иштирокисиз кўрилган иш бўйича апелляция протести тарафнинг муурожаати мавжуд бўлганда келтирилиши мумкин.

3. Қонунга мувофиқ, суднинг ҳал қилув қарори устидан апелляция шикояти (протести) ҳал қилув қарори чиқарилган кундан эътиборан бир ой ичида берилиши ёки электрон рақамли имзо билан тасдиқланган электрон ҳужжат тарзида юборилиши мумкин.

Апелляция шикояти (протести) бериш муддати ўтишининг бошланиши, тегишлича ҳал қилув қарори қабул қилинган куннинг эртасидан ҳисобланади (ФПК 152-моддаси).

ФПК 262-моддаси учинчи ва тўртинчи қисмлари мазмунига кўра, қўшимча ҳал қилув қарори устидан апелляция шикояти (протести) бериш муддати ҳам асосий ҳал қилув қарори чиқарилган кундан ҳисобланади.

4. ФПК 264-моддасига мувофиқ, биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарори устидан апелляция шикояти (протести) берилган тақдирда, у иш апелляция инстанцияси суди томонидан кўриб чиқилганидан кейин қонуний кучга киради.

Судлар шуни инобатга олиши лозимки, мазкур қоида апелляция шикояти (протести) ҳал қилув қарорининг бир қисмига берилган ҳолларда ҳам қўлланилади.

5. Апелляция шикояти (протести) апелляция инстанцияси суди номига йўлланади, бироқ ҳал қилув қарори, ажрим, қарорни қабул қилган судга топширилади (ФПК 385-моддаси).

Бевосита апелляция инстанцияси судига берилган шикоят (протест) ФПК 389-моддасида назарда тутилган ҳаракатларни

амалга ошириш учун суд ҳужжатини қабул қилган судга юборилиши лозим.

Ҳар бир шикоят (протест) келиб тушган санаси кўрсатилган ҳолда рўйхатга олинishi лозим.

6. Апелляция шикояти (протести) бериш муддатини тиклаш тўғрисидаги илтимоснома ҳам биринчи инстанция судига берилади ва ФПК 155-моддаси қоидалари бўйича кўриб чиқилади.

Апелляция шикояти (протести) бериш муддатини тиклаш ёхуд рад қилиш ҳақида суд ажрим чиқаради.

Апелляция шикояти (протести) бериш муддати тикланганда, суд ҳал қилув қарори ижросини тўхтатиш масаласини ҳал қилади, дарҳол ижро этилиши лозим бўлган ҳал қилув қарори бундан мустасно.

Ўтказиб юборилган муддатни тиклашни рад этиш тўғрисидаги ажрим устидан ФПК 155-моддаси олтинчи қисмига кўра, хусусий шикоят (протест) берилиши мумкин.

Суднинг ўтказиб юборилган муддатни тиклашни рад этиш тўғрисидаги ажрим устидан шикоят (протест) берилганда, апелляция инстанцияси суди шикоятни (протестни) асосли деб топса, биринчи инстанция суди ажримини бекор қилиб, ўтказиб юборилган муддатни тиклайди ва шикоят (протест) ФПК 386-моддаси талабига мувофиқлигини текшириш ҳамда ФПК 389-моддасида кўрсатилган ҳаракатларни бажариш учун ишни биринчи инстанция судига юборади.

7. Судлар шуни назарда тутиши лозимки, ФПК 155 ва 396-моддалари мазмунига кўра, иш бўйича бирор-бир шахс илтимосномаси бўйича апелляция шикояти (протести) бериш муддати суд томонидан узрли деб топилган сабабларга асосан тикланганда, иш бўйича бошқа шахслар томонидан ўтказиб юборилган муддатни, ўтказиб юборилиши сабабларидан қатъи назар, тиклаш тўғрисидаги масалани, қўшимча

равишда кўриб чиқиш талаб этилмайди. Бундай шахсларнинг апелляция шикоят (протести) ФПК 386, 387-моддалари талабларига риоя этган ҳолда апелляция муҳокамаси бошлангунига қадар берилиши ва умумий асосларда кўриб чиқилиши лозим.

8. Судларга тушунтирилсинки, қонунда апелляция тартибида иш юритиш предмети борасида муайян истиснолар белгиланган. Жумладан, қуйидагилар устидан апелляция тартибида шикоят (протест) берилмайди:

1) суд буйруғи;

2) устидан шикоят берилиши қонунда назарда тутилмаган ёки ишнинг кейинги ҳаракатланишига тўсқинлик қилмайдиган биринчи инстанция суди ажримлари (масалан, никоҳдан ажратиш ҳақидаги ишлар бўйича эр-хотинга ярашиш учун муддат тайинланиши муносабати билан иш муҳокамасини кейинга қолдириш ҳақидаги ажрим).

9. ФПК 386, 387-моддаларида апелляция шикояти (протести)нинг мазмуни, шунингдек, унга илова қилиниши лозим бўлган ҳужжатлар юзасидан муайян талаблар белгиланганлиги сабабли, биринчи инстанция суди шикоят (протест) берган шахс томонидан ушбу талабларга риоя этилганлигини текшириши шарт.

Мазмуни ФПК 386-моддаси талабларига жавоб бермайдиган, шунингдек, ФПК 387-моддаси талаблари бузилган ҳолда берилган шикоят (протест) судьянинг ажрими билан ҳаракатсиз қолдирилиб, камчиликларини бартараф этиш учун муддат берилади. Бу муддат шикоят (протест) камчиликлари бартараф этилиши учун реал имкониятлар ҳисобга олинган ҳолда тайинланиши лозим. Ажримда кўрсатилган камчиликлар белгиланган муддатда бартараф этилса, шикоят (протест) дастлаб судга тақдим этилган кунда берилган ҳисобланади, акс ҳолда, шикоят (протест) берилмаган ҳисобланиб, судьянинг ажрими билан қайтарилади.

Судларнинг эътибори шунга қаратилсинки, қонунда «дастлабки» апелляция шикояти (протести) берилиши назарда тутилмаган.

Апелляция шикояти (протести) биринчи инстанция суди томонидан ФПК 385-387-моддалари талаблари бажарилмаган ҳолда апелляция инстанцияси судига юборилган ҳолда, иш тегишли тарзда расмийлаштириш учун биринчи инстанция судига юборилади.

Апелляция инстанцияси суди томонидан иш апелляция тартибида кўрилатганда бошқа шахсдан шикоят (протест) келиб тушган ҳолда ҳам иш ФПК 389-моддаси талабларини бажариш учун биринчи инстанция судига юборилади.

10. Қонунга мувофиқ, шикоят (протест) юзасидан судга тушунтиришлар (эътирозлар) тақдим этиш ишда иштирок этувчи шахс ҳуқуқи эканлигини инобатга олиб, уларнинг биринчи инстанция судига тақдим этилмаганлиги ишни апелляция инстанцияси судига юборишга тўсқинлик қилмайди.

Шикоят (протест) юзасидан тушунтиришлар (эътирозлар) иш апелляция инстанцияси судига юборилгандан сўнг келиб тушганда, улар апелляция инстанцияси судига кўшимча тарзда жўнатилиб, бир вақтнинг ўзида нусхалари ишда иштирок этувчи шахсларга юборилади.

11. ФПК 393-моддасига кўра, апелляция шикояти берган шахс апелляция инстанцияси суди маслаҳатхонага киргунига қадар шикоятни тўлдиришга, ўзгартиришга ёки ундан воз кечишга, протест келтирган прокурор, шунингдек, юқори турувчи прокурор эса, протестни тўлдиришга, ўзгартиришга ёки қайтариб олишга ҳақли.

Шикоятдан воз кечилганда, протест қайтариб олинганда, суд апелляция тартибида иш юритишни тугатиш ҳақида ажрим чиқаради.

Шикоятдан воз кечилиши (протест қайтариб олинishi) муносабати билан апелляция тартибида иш юритишни тугатиш масаласи суд мажлисида шахнинг шикоятдан воз кечиш (протестни қайтариб олинishi) ваколоти текширилгандан сўнг ҳал қилинади. Бунда шуни инобатга олиш лозимки, ФПК 69-моддаси мазмунига кўра, вакилнинг ишончномада кўрсатилган суд ҳужжати устидан шикоят бериш ҳуқуқи ўз-ўзидан, башарти бу ҳолат ишончномада махсус кўрсатилган бўлмаса, шикоятдан воз кечиш ҳуқуқини бермайди.

Агар иш бўйича бошқа шахнинг шикояти мавжуд бўлса, шикоятдан воз кечилиши (протест қайтариб олинishi) апелляция тартибида иш юритиш тугатилишига олиб келмайди.

Агар апелляция шикоятига (протестига) бошқа шахслар (шерик иштирокчилар, учинчи шахслар) қўшилган бўлиб, улар ўз аризасидан воз кечмаган ҳолларда ҳам апелляция тартибида иш юритиш тугатилишига йўл қўйилмайди. Бундай ҳолда суд ишни кўришни қолдиради ва уни биринчи инстанция судига ФПК 386, 387-моддалари талабларига мувофиқ, апелляция шикоятини расмийлаштириш учун юборади.

Апелляция шикоятдан воз кечилганда (протест қайтариб олинганда), апелляция инстанцияси суди тарафга шикоятдан воз кечилиши (протест қайтариб олинishi) муносабати билан апелляция тартибида иш юритиш тугатилиши уни кассация шикояти (протести) бериш ҳуқуқидан маҳрум этишини тушунтириши лозим.

Апелляция шикоятдан воз кечилиши (протест қайтариб олинishi) муносабати билан апелляция тартибида иш юритиш тугатилганда, суд ҳужжати апелляция инстанцияси суди ажрими чиқарилган кундан қонуний кучга киради.

12. Апелляция шикояти (протести) берилгандан кейин даъвогарнинг арз қилинган талабларидан воз кечиши, жавобгар-

нинг даъвогар талабларини тан олиши, тарафларнинг келишув битими ёзма шаклда ёхуд электрон ҳужжат тарзида тақдим этилиши керак. Бунда тарафларнинг тасдиқлаш учун тақдим этилаётган келишув битими ФПК 166, 167-моддалари талабларига жавоб бериши лозим.

Агар даъвогарнинг арз қилинган талабларидан воз кечиши, жавобгар томонидан арз қилинган талаблар тан олиниши ёхуд тарафларнинг келишув битимига эришиши иш апелляция инстанцияси судида муҳокама қилинаётганда амалга оширилса, бу ҳақда суд мажлиси баённомасига ёзиб қўйилади.

Апелляция инстанцияси суди даъвогарнинг даъводан воз кечилини қабул қилишдан ёки келишув битимини тасдиқлашдан олдин даъвогарга (тарафларга) иш юритишни тугатишнинг ФПК 126-моддасида назарда тутилган ҳуқуқий оқибатларини тушунтириши шарт.

Апелляция инстанцияси суди даъвогарнинг даъво талабларидан воз кечилини қабул қилишда, тарафларнинг келишув битимини тасдиқлашда ҳал қилув қарорининг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилиги масаласини муҳокама қилишга киришмасдан, уни бекор қилади ва иш бўйича иш юритишни тугатади.

Агар даъвогарнинг арз қилинган талабларидан воз кечиши, жавобгарнинг арз қилинган талабларни тан олиши ёки тарафларнинг келишув битими қонунга зид бўлса ёхуд бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларига хилоф бўлса, суд бундай воз кечилини қабул қилмайди ёхуд тузилган келишув битимини тасдиқлашни рад этади ва ишни апелляция тартибида мазмунан кўриб чиқади.

13. Суднинг ишда иштирок этувчи шахсларни шикоят (протест) бўйича ишни апелляция инстанцияси судида кўриш вақти ва жойи тўғрисида хабардор қили-

ши мажбурий эканлиги қонунда белгиланганлиги сабабли ишни кўриш вақти ва жойи ҳақида белгиланган тартибда хабардор қилинганлиги тўғрисида маълумотлар мавжуд бўлмаганда ишда иштирок этувчи шахслардан бирор-бирининг суд мажлисига келмаганлиги ФПК 397-моддасига мувофиқ, ишни кўришни кейинга қолдиришга сабаб бўлади.

Апелляция инстанцияси суди ишда иштирок этувчи шахслар ишни кўриш вақти ва жойи ҳақида тегишлича хабардор қилинганлиги тўғрисида маълумотлар бўлганда ҳам, агар улардан бирор-бири келмаганлиги сабабини узрли деб топса, ишни кўришни кейинга қолдиришга ҳақли.

Ишда иштирок этувчи шахслар суд мажлисига келмаганлиги сабаблари узрсиз деб топилган ҳолда, шунингдек, келмаганлик сабаблари ҳақида маълумотлар ёхуд бу сабаблар узрли эканлигини тасдиқловчи далиллар мавжуд бўлмаганда, апелляция инстанцияси суди шикоят (протест) бўйича ишни уларнинг иштирокисиз кўришга ҳақли.

14. Тарафлардан бири, учинчи шахс ёки уларнинг қонуний вакили низоли ҳуқуқий муносабатдан чиқиб кетганда (фуқаронинг ўлими, юридик шахснинг қайта ташкил қилиниши, бошқа шахс фойдасига талабдан воз кечиш, қарзнинг бошқа шахсга ўтказилиши ва ҳ.к.) апелляция инстанцияси суди ФПК 47-моддасига кўра, процессуал ҳуқуқий ворислик суд процессининг ҳар қандай босқичида амалга оширилиши мумкинлигини инобатга олган ҳолда, бундай шахсларни уларнинг ҳуқуқий ворислари билан алмаштиришга йўл қўяди ва уларга ишдаги барча материаллар билан танишишга имконият беради. Ҳуқуқий вориснинг процессга кирганлиги ҳақида апелляция инстанцияси суди ажрим чиқаради.

15. Судларнинг эътибори ФПК

395-моддасида белгиланган ишни кўриш муддатларига риоя қилиш зарурлигига қаратилсин.

Апелляция шикояти (протести) бўйича ишни кўриш муддати алоҳида ҳолларда иш ўта мураккаб бўлган ёки бошқа алоҳида ҳолларда (масалан, бир нечта талабларнинг битта иш юритишга бирлаштирилиши, суд жараёни иштирокчиларининг кўплиги, қўшимча далилларни талаб қилиб олиш ва текшириш, ишга мутахассисларни жалб қилиш, суд топшириқларини юбориш зарурати ва ҳ.к.) апелляция инстанцияси суди ажрими билан қонунда назарда тутилган муддат доирасида узайтирилиши мумкин (ФПК 395-моддаси).

16. Қонунга кўра, иш апелляция тартибда кўрилаётганда қуйидагилар аниқланиши лозим:

биринчи инстанция суди иш учун аҳамиятга эга бўлган ҳолатларни тўлиқ текширган-текширмаганлиги;

суд аниқланган деб ҳисоблаган, иш учун аҳамиятга эга бўлган ҳолатлар исботланган-исботланмаганлиги;

суднинг ҳал қилув қарорида, ажримида, қарорида баён этилган хулосаларнинг иш ҳолатларига мувофиқлиги;

моддий ва (ёки) процессуал ҳуқуқ нормаларининг бузилган-бузилмаганлиги, улар тўғри қўлланилган-қўлланилмаганлиги;

биринчи инстанция суди томонидан қабул қилинган суд ҳужжатларининг қонун талабларига мувофиқлиги.

ФПК 396-моддасига мувофиқ, апелляция инстанцияси суди суд ҳужжатининг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилигини тўлиқ ҳажмда текширади.

Суд ҳужжати тўлиқ ҳажмда текшириш деганда, шикоят (протест) важларидан қатъи назар, ишда иштирок этувчи шахсларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида би-

ринчи инстанция суди томонидан ишнинг ҳақиқий ҳолатлари тўлиқ аниқланганлиги, моддий ва процессуал қонун нормалари тўғри қўлланилганлиги текширилишини тушуниш лозим. Апелляция инстанцияси суди шикоят (протест) важларидан қатъи назар, шунингдек, аризани кўрмасдан қолдириш ёки иш юритишни тугатиш учун асослар бор-йўқлигини текширади.

17. Апелляция инстанцияси суди холислик ва беғаразликни сақлаган ҳолда тарафларга ўз процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга ошириши учун зарур шароит яратиб бериши шарт.

Апелляция инстанцияси судида ишнинг кўрилиши коллегиал тарзда уч нафар судьядан иборат таркибда биринчи инстанция судида иш юритиш қоидалари асосида, бироқ ФПК 397-моддасида назарда тутилган алоҳида хусусиятлар инобатга олинган ҳолда амалга оширилади.

Бунда дастлаб шикоят берган шахс ва унинг вакили тушунтиришлари тингланади. Суд ҳужжати устидан ҳар иккала тараф шикоят қилган бўлса, биринчи бўлиб даъвогар ва унинг вакили сўзга чиқади.

Ишда иштирок этувчи шахслар ўзларининг тушунтиришларида шикоятда (протестда) кўрсатилмаган важларни келтиришга ва қўшимча материаллар тақдим этишга ҳақли. Бундай ҳолда суд бошқа тараф илтимосномасига кўра, янги важлар ва материаллар бўйича тайёрланиш ва тушунтиришлар (эътирозлар) тақдим этиш учун суд мажлисида танаффус эълон қилади.

18. Судлар шуни назарда тутиши лозимки, апелляция инстанцияси суди ҳар қандай далилларни, шу жумладан, биринчи инстанция суди муҳокамасида бўлган ва янгидан тақдим этилган далилларни текширишга ҳақли. Далиллар биринчи инстанция суди учун белгиланган тартиб бўйича текширилади.

Апелляция инстанцияси суди ишда

иштирок этувчи шахсларнинг экспертиза ўтказиш, далилларни таъминлаш ва талаб қилиб олиш, гувоҳларни сўроқ қилиш ҳақидаги ва бошқа илтимосномаларини улар биринчи инстанция суди томонидан рад этилганлиги сабабли, қаноатлантирмасдан қолдиришга ҳақли эмас.

Апелляция инстанцияси суди янги тақдим қилинган далилларни текширишни рад қилишни ажримда асослантириши лозим.

19. Судларнинг эътибори шунга қаратилсинки, апелляция инстанцияси суди томонидан биринчи инстанция судида арз қилинмаган янги талаб, шунингдек, даъво муддатини қўллаш ҳақидаги талаб қабул қилиниши ва кўрилиши мумкин эмас.

20. Апелляция инстанцияси суди томонидан иш юритишни тўхтатиб туриш ФПК 10-бобида назарда тутилган асослар ва тартибда амалга оширилади.

Иш юритиш тикланганлиги тўғрисида апелляция инстанцияси суди ажрим чиқаради ва ишда иштирок этувчи шахсларни иш кўриладиган кун тўғрисида хабардор қилади.

21. Апелляция инстанцияси суди ишни кўриш натижалари бўйича ажрим чиқаради.

Апелляция инстанцияси суди ажримда шикоятнинг (протестнинг) ҳар бир вазини муҳокама қилиши, унинг асосли ёки асоссиз эканлиги ҳақидаги ўз хулосасини баён этиши шарт.

Шуни инобатга олиш лозимки, асослантирилган ажрим тузилиши кейинга қолдирилган ва суд мажлисида унинг хулоса қисми эълон қилинганда апелляция инстанцияси суди мажлисида раислик қилувчи ишда иштирок этувчи шахслар асослантирилган ажрим билан қачон танишиши мумкинлигини тушунтириши керак.

Апелляция инстанцияси суди ажримнинг хулоса қисмида ФПК 399-моддасида белгиланган ваколатлар доирасида ишни

кўриш натижалари тўғрисидаги хулосалар, шу жумладан, суд харажатлари тақсимланиши назарда тутилиши лозим.

Апелляция инстанцияси суди қабул қилинган ажримни эълон қилганидан сўнг, суд процесси иштирокчиларига унинг мазмун-моҳиятини тушунтириши шарт.

22. ФПК 399¹-моддасига мувофиқ, суд ҳужжатини апелляция тартибда бекор қилишга ёки ўзгартиришга қуйидагилар асос бўлади:

1) иш учун аҳамиятга эга бўлган ҳолатлар тўлиқ аниқланмаганлиги;

2) суд аниқланган деб ҳисоблаган, иш учун аҳамиятга эга бўлган ҳолатларнинг исботланмаганлиги;

3) суднинг ҳал қилув қарорида баён этилган хулосаларнинг иш ҳолатларига мувофиқ келмаслиги;

4) моддий ва (ёки) процессуал ҳуқуқ нормаларининг бузилганлиги ёки нотўғри қўлланилганлиги.

Қонунга кўра, мазмунан тўғри бўлган суд ҳужжати фақат расмий, яъни ишни тўғри ҳал қилиш учун аҳамиятли бўлмаган асослар (масалан, суд музокараларини ўтказиш тартиби бузилганлиги, давлат божининг асосиз камайтирилганлиги ёки тўлови кечиктирилганлиги ва ҳ.к.) бўйича бекор қилинишига йўл қўйилмайди.

23. Моддий ҳуқуқ нормаларини бузиш ёки нотўғри қўллаш деганда, биринчи инстанция суди томонидан қўлланилиши лозим бўлган қонун ёки бошқа қонун ҳужжати қўлланилмаганлиги ёхуд қўлланилиши лозим бўлмаган қонун ёки бошқа қонун ҳужжати қўлланилганлиги, қонуннинг ёки бошқа қонун ҳужжатининг нотўғри талқин қилинганлиги тушунилади.

Шуни назарда тутиш лозимки, процессуал ҳуқуқ нормалари бузилиши ёки нотўғри қўлланилиши ишнинг нотўғри ҳал этилишига олиб келгандагина, ҳал қилув қарори, ажрим, қарорни бекор қилишга асос бўлади. Процессуал ҳуқуқ норма-

лари бузилиши ёки нотўғри қўлланилиши, ФПК 399³-моддаси иккинчи қисмида назарда тутилган асослар мавжуд бўлганда ҳам суд ҳужжатини бекор қилишга асос бўлиши мумкин.

24. ФПК 399-моддасига мувофиқ, апелляция инстанцияси суди қуйидагиларга ҳақли:

1) ҳал қилув қарорини ўзгаришсиз қолдиришга, шикоятни (протестни) эса қаноатлантirmасликка;

2) ишни янгидан кўриш учун юбормасдан ҳал қилув қарорини ўзгартиришга ёки уни бутунлай ёки қисман бекор қилишга ва янги ҳал қилув қарори чиқаришга;

3) ҳал қилув қарорини қисман ёки бутунлай бекор қилишга ҳамда ФПК 122 ва 124-моддаларида кўрсатилган асосларга кўра аризани кўрмасдан қолдиришга ёхуд иш юритишни тугатишга;

4) ФПК 399³-моддаси иккинчи қисми 2 ва 4-бандларида назарда тутилган асослар мавжуд бўлганда, ҳал қилув қарорини бекор қилишга ва ишни янгидан кўриш учун юборишга ҳақли.

25. Апелляция инстанцияси суди арз қилинган даъво талаби доирасида ишда мавжуд ва қўшимча тақдим қилинган ҳужжатлар (далиллар) асосида иш учун аҳамиятга эга бўлган янги ҳолатларни аниқлаши ва шундан келиб чиқиб, ўз ваколати доирасида қарор қабул қилишга ҳақли.

26. Апелляция инстанцияси суди, агар биринчи инстанция суди иш ҳолатларини ҳар томонлама ва тўлиқ аниқлаб, қонуний, асосли ҳамда адолатли суд ҳужжати чиқарган, деган хулосага келса, биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарорини, ажримни, қарорни ўзгаришсиз, шикоятни (протестни) эса қаноатлантirmасдан қолдиради.

Апелляция инстанцияси суди ажримда шикоят (протест) важлари асосиз ва суд ҳужжатининг бекор қилиниши ёхуд ўзгартирилишига асос бўлмайди деб топилган-

лиги сабаблари кўрсатиб ўтилиши лозим.

27. Апелляция инстанцияси суди, агар шундай қарор қабул қилинишига сабаб бўлувчи ҳолатлар аниқланса, ФПК 122 ва 124-моддаларида кўрсатилган асослар бўйича ҳал қилув қарорини бутунлай ёки қисман бекор қилишга, аризани кўрмасдан қолдиришга ёхуд иш юритишни тугатишга ҳақли.

28. Судларнинг эътибори шунга қаратилсинки, ФПК 399³-моддаси иккинчи қисми 2 ва 4-бандларида назарда тутилган асослар мавжуд бўлгандагина, апелляция инстанцияси суди томонидан иш янгидан кўриш учун биринчи инстанция судига юборилишига йўл қўйилади.

ФПК 399³-моддаси иккинчи қисми 4-бандида назарда тутилган асос бўйича ишни янгидан кўриш учун асоссиз юборилишига йўл қўйилиши ҳолатларини олдини олиш мақсадида, апелляция инстанцияси суди ажримда ўз хулосаларини асослантириши, шунингдек, биринчи инстанция суди томонидан ишга жалб қилинмаган, аммо ҳуқуқ ва мажбуриятлари тўғрисидаги масала ҳал қилинган шахснинг процессуал ҳолатини (қўшимча даъвогар, қўшимча жавобгар, низо предметиға нисбатан мустақил талаб билан арз қиладиган учинчи шахс, манфаатдор шахс) кўрсатиши лозим.

Апелляция инстанцияси суди иш бўйича ФПК 399³-моддаси иккинчи қисмида назарда тутилган бошқа ҳолатларни аниқласа, биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарори, ажрими, қарорини бекор қилиши ва янги суд ҳужжати қабул қилиши мумкин.

29. Шунинг назарда тутиш лозимки, суд харажатларини тақсимлаш масаласининг ҳал этилмаганлиги ёки нотўғри ҳал этилганлиги ўз-ўзидан суднинг ҳал қилув қарорини бекор қилишга ёхуд ўзгартиришга асос бўлмайди. Бундай ҳолда апелляция инстанцияси суди ажримининг хулоса қисмида суд харажатларини ФПК

138-141-моддаларида назарда тутилган қоидалар бўйича янгидан тақсимлаш ҳақида кўрсатилади.

30. Апелляция инстанцияси суди ФПК 261, 262 ва 263-моддаларида назарда тутилган асослар мавжуд бўлганда ўз ташаббуси билан ёки ишда иштирок этувчи шахслар аризасига биноан қуйидагиларга ҳақли:

апелляция инстанцияси суди ажрими ёзувида йўл қўйилган хатоларни ва аниқ кўриниб турган арифметик хатоларни тузатишга;

қўшимча ажрим чиқаришга;

ажримни тушунтиришга.

Ушбу масалалар суд мажлисида ишда иштирок этувчи шахсларни уни ўтказиш вақти ва жойи ҳақида хабардор қилган ҳолда кўрилади. Бироқ, мазкур шахсларнинг келмаганлиги бу масалаларни ҳал этиш учун тўсқинлик қилмайди.

31. ФПК 400-моддасига мувофиқ, тарафлар ва ишда иштирок этувчи бошқа шахслар, шунингдек, ишда иштирок этишга жалб қилинмаган, ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳақидаги масала суд томонидан ҳал этилган шахслар биринчи инстанция суди ажрими устидан фақат қуйидаги ҳолларда хусусий шикоят (протест) бериши мумкин:

агар бундай ҳуқуқ ФПК нормасида бевосита назарда тутилган бўлса;

агар суднинг ажрими ишнинг кейинги ҳаракатланишига тўсқинлик қилса.

Биринчи инстанция судининг бошқа ажримлари устидан хусусий шикоят (протест) берилмайди, бироқ бундай ажримларга нисбатан эътирозлар апелляция шикоятига (протестига) киритилиши мумкин.

Биринчи инстанция судининг ажрими устидан апелляция тартибида хусусий шикоят (протест) бериш ва кўриш ҳал қилув қарори устидан апелляция шикояти (протести) бериш ва кўриш учун назарда тутилган қоидалар бўйича амалга оширилади.

32. Биринчи инстанция суди ажрими устидан хусусий шикоят (протест) бериш учун ФПК 400-моддаси биринчи қисмида белгиланган йигирма кунлик муддат суд ажрими тарафлар ва ишда иштирок этувчи бошқа шахсларга топширилган ёки юборилган кундан ҳисобланади.

33. ФПК 402-моддасига мувофиқ, апелляция инстанцияси суди хусусий шикоятни (протестни) кўриб чиқиб:

1) ажримни ўзгаришсиз қолдиришга;

2) ажримни бекор қилишга ва ишни мазмунан кўриш учун биринчи инстанция судига юборишга;

3) ажримни бутунлай ёки қисман ўзгартиришга ёхуд бекор қилишга ва масалани мазмунан ҳал қилишга ҳақли.

Биринчи инстанция суди томонидан ариза суднинг иш юритувига қабул қилиниб, иш қўзғатилгандан сўнг чиқарилган ажрим бекор қилинганда (масалан, даъво ни таъминлаш, аризани кўрмасдан қолдириш, иш юритишни тугатиш ва ҳ.к.) апелляция инстанцияси суди ишни мазмунан кўриб чиқиш учун биринчи инстанция судига юборади.

Биринчи инстанция судининг иш қўзғатилгунга қадар чиқарилган ажрими (масалан, аризани қайтариш ёхуд қабул қилишни рад қилиш тўғрисидаги) бекор қилинганда, апелляция инстанцияси суди бекор қилинган ажрим чиқарилишига сабаб бўлган процессуал масалани ўзи мазмунан ҳал қилади.

34. Судларга тушунтирилсинки, ФПК 402¹-моддасига мувофиқ, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш бўйича биринчи инстанция суди қарори устидан берилган апелляция шикояти (протести) биринчи инстанция суди ажрими устидан шикоят (протест) бериш учун қонунда назарда тутилган қоидалар ва тартибда кўриб чиқилади.

35. Судларнинг эътибори шунга қаратилсинки, апелляция инстанцияси суди

биринчи инстанция суди томонидан иш бўйича чиқарилган хусусий ажримнинг қонунийлиги ва асослилигини текширишга ҳамда у асоссиз чиқарилганлиги аниқланган тақдирда, уни бекор қилишга ҳақли.

36. ФПК 276-моддаси талабларига мувофиқ, апелляция инстанцияси судининг ҳар бир мажлисида, шунингдек, суд мажлисидан ташқарида амалга оширилган процессуал ҳаракати тўғрисида баённома тузилади.

37. Иш бошқа шахснинг апелляция шикояти ёки апелляция протести бўйича кўрилгандан сўнг судга келиб тушган шикоят (протест) уни берган шахсга суд ҳужжатлари устидан кассация тартибида шикоят қилиш (протест келтириш) ҳуқуқи тушунтирилган ҳолда қайтарилади.

38. Фуқаролик ишларини ўз вақтида ва тўғри ҳал этилишини таъминлаш мақсадида Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларига ишларни апелляция тартибида кўриш бўйича суд амалиётини ҳар чоракда умумлаштириш тавсия этилсин.

39. Ушбу қарор қабул қилиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2001 йил 1 июндаги «Фуқаролик ишларини апелляция, кассация ва назорат тартибида кўриш амалиёти ҳақида»ги 4-сонли, 2018 йил 30 ноябрдаги «Судлар томонидан фуқаролик ишларини апелляция ва кассация тартибида кўриш амалиёти тўғрисида»ги 33-сонли қарорлари ўз кучини йўқотган деб ҳисоблансин.

Ўзбекистон Республикаси
Олий суди раиси
К. КАМИЛОВ

Пленум котиби,
Олий суд судьяси
И. АЛИМОВ

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг
ҚАРОРИ

СУДЛАР ТОМОНИДАН ИҚТИСОДИЙ ИШЛАРНИ АПЕЛЛЯЦИЯ ТАРТИБИДА КЎРИШ АМАЛИЁТИ ТЎҒРИСИДА

2021 йил 20 апрель

16-сонли

Тошкент шаҳри

Ўзбекистон Республикасининг Иқтисодий процессуал кодексига (бундан буён матнда ИПК деб юритилади) ўзгартириш ва қўшимчалар киритилганлиги, суд амалиётида масалалар келиб чиқаётганлиги муносабати билан ҳамда қонун нормаларининг бир хилда ва тўғри қўлланилишини таъминлаш мақсадида, «Судлар тўғрисида»ги Қонуннинг 17-моддасига асосланиб, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми

Қ А Р О Р Қ И Л А Д И:

1. Судларнинг эътибори шунга қаратилсинки, иқтисодий судларнинг ҳал қилув қарорлари ва ажримларини апелляция тартибида қайта кўриш суд процесси иштирокчиларининг қонуний кучга кирмаган суд ҳужжатининг қонунийлиги ва асослилигини текшириш ҳуқуқини таъминловчи муҳим ҳуқуқий институт ҳисобланади.

2. ИПК 259-моддасига мувофиқ, апелляция инстанцияси судида иш юритиш:

даъвогар, аризачи, жавобгар, учинчи шахс, улар вакилларининг шикоят буйича;

тарафлар ва учинчи шахслар ҳуқуқий ворисларининг шикояти буйича;

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш буйича вакилнинг шикояти буйича, бундан тадбиркорлик субъектлари ўртасида юзага келадиган иқтисодий низолар, шунингдек, тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган низолар мустасно;

ишда даъвогар сифатида қатнашган давлат органлари ва бошқа шахсларнинг ши-

коят буйича (ИПК 50-моддаси биринчи қисми);

прокурорнинг протести буйича қўзғатилади.

Апелляция тартибида иш юритиш, шунингдек, ишда иштирок этишга жалб қилинмаган, суд ҳужжати ҳуқуқ ва мажбуриятларига таъсир қилувчи ИПК 259-моддасига мувофиқ, суд ҳужжати устидан шикоят қилиш ҳуқуқига эга бўлган шахснинг шикояти буйича ҳам қўзғатилиши мумкин. Ушбу шахс суд ҳужжатида кўрсатилмаган ҳолларда ҳам унинг устидан шикоят қилиш ҳуқуқидан фойдаланади.

Ишда иштирок этувчи шахснинг вакили, шу жумладан, адвокат, агар бундай ҳуқуқ ваколат берувчи томонидан берилган ишончномада махсус кўрсатилган бўлсагина, суд ҳужжати устидан апелляция тартибида шикоят қилишга ҳақли (ИПК 63-моддаси иккинчи қисми).

Суднинг ҳал қилув қарори устидан тўлиқ ёки қисман шикоят қилиниши (протест келтирилиши) мумкин.

Ишда иштирок этувчи шахсларнинг ҳуқуқий ворислари ҳам апелляция шикояти беришга ҳақли бўлиб, бунда шикоятга ҳуқуқий ворисликни тасдиқловчи далил илова қилиниши лозим.

Прокурор ўзининг иштирокида кўрилган иш, шунингдек, тарафларнинг мурожаати бўлган ҳолда апелляция протести келтиришга ҳақли.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш буйича вакилнинг апелляция

шикоятини қабул қилишда шуни инобатга олиш лозимки, тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган низо деганда, фойда олиш мақсад қилинмаган фаолиятдан келиб чиққан низо (хусусан, юридик фактларни белгилаш тўғрисидаги, банкротлик тўғрисидаги ишлар, ҳакамлик муҳокамаси билан боғлиқ, чет эл судлари ва арбитражларининг ҳал қилув қарорларини тан олиш ва ижрога қаратиш тўғрисидаги низолар) тушунилиши лозим.

3. Судларга тушунтирилсинки, ИПК 50-моддаси биринчи қисмига мувофиқ, давлат органлари ва бошқа шахслар (масалан, Савдо-саноат палатаси, фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгашлари ва ҳ.к.) даъво улар томонидан берилган ҳолдагина суд ҳужжати устидан апелляция тартибида шикоят бериши мумкин, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакил бундан мустасно.

4. Қонунга мувофиқ, ҳал қилув қарори устидан апелляция шикояти (протести) ҳал қилув қарори қабул қилинган кундан эътиборан бир ой ичида берилиши мумкин.

Суднинг соддалаштирилган иш юритиш тартибидаги, ҳуқуқий таъсир чорасини қўллаш тўғрисидаги иш бўйича ҳал қилув қарори, банкротлик тўғрисидаги ишда аризаларни, шикоятларни (илтимосномаларни) ва келишмовчиликларни кўриб чиқиш натижалари бўйича чиқарилган суднинг ажрими устидан апелляция шикояти (протести) у қабул қилинганидан кейин ўн кун ичида берилади.

Судларга тушунтирилсинки, апелляция шикояти (протести) бериш муддатини ҳисоблаш ҳал қилув қарори қабул қилинган санадан кейинги кундан бошланади (ИПК 119-моддаси). Бунда ИПК 262-моддаси олтинчи қисмига мувофиқ, ишда иштирок этишга жалб қилинмаган, аммо ҳуқуқлари ва мажбуриятлари тўғрисида суд ҳал қилув қарори қабул қилган шахслар, шунингдек,

суд мажлисининг вақти ва жойи тўғрисида тегишли тарзда хабардор қилинмаган ишда иштирок этувчи шахслар учун апелляция шикояти (протести) бериш муддати уларга ҳал қилув қарори қабул қилинганлиги ҳақида маълум бўлган кундан эътиборан ҳисобланади.

5. ИПК 259-моддасида кўрсатилган шахслар ИПК 189-моддасига мувофиқ, қабул қилинган қўшимча ҳал қилув қарорига ҳам апелляция шикояти (протести) беришга ҳақлидир.

ИПК 189-моддаси бешинчи ва олтинчи қисмлари мазмунига кўра, қўшимча ҳал қилув қарори устидан апелляция шикояти (протести) бериш муддати ҳам асосий ҳал қилув қарори қабул қилинган кундан ҳисобланади.

6. Апелляция шикояти (протести) ҳал қилув қарорини қабул қилган суд орқали берилади ва ушбу суд шикоятни (протестни) у келиб тушган кундан эътиборан беш кунлик муддатда апелляция инстанцияси судига иш билан бирга юбориши шарт.

Ушбу муддат ўтганидан кейин келиб тушган шикоят билан боғлиқ қўшимча ҳужжатлар, бошқа шахсларнинг апелляция шикоятлари ҳам апелляция инстанцияси судига юборилади.

Агар апелляция шикояти (протести) ҳал қилув қарорини қабул қилган судни четлаб ўтган ҳолда юборилган бўлса, у апелляция инстанцияси суди томонидан шикоятни (протестни) берган шахсга қайтарилади. Суд ажримда шикоят (протест) ҳал қилув қарорини қабул қилган суд орқали берилиши лозимлиги кўрсатилиши керак.

Биринчи инстанция суди апелляция шикоятини (протестини) иш юритишга қабул қилишни рад этиш ёки уни қайтариш масаласини ҳал этишга ҳақли эмас.

Агар апелляция шикояти (протести) ҳал қилув қарорини тушунтириш, хатоларни, ҳарфий хатоларни ва ҳисоб-китобдаги янглишишларни тuzатиш, қўшимча ҳал қилув қарори қабул қилиш тўғрисидаги ариза

бўйича биринчи инстанция суди мажлиси тайинланганидан кейин келиб тушса, суд бундай ариза бўйича иш юритишни ИПК 101-моддаси 1-бандига кўра, тўхтатиб қўяди, ишни эса шикоят (протест) билан бирга апелляция инстанцияси судига юборди.

7. ИПК 262-моддаси учинчи қисмига кўра, апелляция шикоятини (протестини) бериш муддати ўтказиб юборилган тақдирда, у шикоят (протест) берган шахснинг илтимосномасига кўра, апелляция инстанцияси суди томонидан тикланиши мумкин. Илтимосномада муддат ўтказиб юборилишининг сабаблари кўрсатилиши лозим. Бунда судга шикоят (протест) билан ўз вақтида мурожаат қилишга объектив равишда тўсқинлик қилган ҳолатлар узрли сабаблар деб ҳисобланиши мумкин.

ИПК 262-моддаси учинчи қисмида белгиланган икки ойлик муддат ўтказиб юборилганидан кейин берилган апелляция шикоятини (протестини) ўтказиб юборилган муддатини тиклаш ҳақидаги илтимоснома рад этилиши, муддат бузилиб берилган апелляция шикоятини (протестини) қабул қилиш эса, рад этилиши лозим (ИПК 268-моддаси биринчи қисми 4-банди). Ўтказиб юборилган муддатни тиклаш тўғрисида илтимоснома мавжуд бўлмаганда ҳам шикоятни (протестни) қабул қилиш шу асослар бўйича рад этилади.

Агар апелляция шикояти (протести) қонунда белгиланган муддат ўтганидан кейин берилган ва у апелляция инстанцияси суди томонидан хатога йўл қўйилиб қабул қилинган бўлса, апелляция шикояти бўйича иш юритиш ИПК 273-моддаси биринчи қисми 1-бандига кўра, тугатилади.

8. Апелляция шикоятини (протестини) бериш муддатини тиклаш ҳақидаги масала ишда иштирок этувчи шахслар хабардор қилинмасдан, апелляция инстанцияси суди судьяси томонидан яқка тартибда кўриб чиқилади.

9. Апелляция шикоятининг (протестининг) мазмуни ИПК 263-моддаси талабларига мувофиқ бўлиши керак.

Вакил томонидан имзоланган шикоятга унинг суд ҳужжати устидан шикоят қилиш ваколатларини тасдиқловчи ишончнома ёки бошқа ҳужжат илова қилинади.

Шикоятни имзолашда факсимиледан фойдаланишга йўл қўйилмайди, қонун ҳужжатларида белгиланган ҳоллар бундан мустасно.

Агар шикоятни қабул қилишда судьяда шикоятни имзолаган шахсда таъсис ҳужжатларига мувофиқ уни имзолаш ҳуқуқи мавжудлиги борасида шубҳа туғилса, судья апелляция шикоятини иш юритишга қабул қилади ва аризага унинг шикоятни имзолашга ваколатини тасдиқловчи далилларни тақдим этишни таклиф қилади. Шикоятни имзолаш ваколатини тасдиқловчи далил тақдим этилмаганда, апелляция инстанцияси суди шикоятни ИПК 272-моддаси биринчи қисмига асосан кўрмасдан қолдиради.

10. Судлар шуни назарда тутиши лозимки, апелляция шикоятига давлат божи ва почта харажатлари тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжатларнинг асли илова қилиниши керак, тўлов электрон тарзда амалга оширилган ҳоллар бундан мустасно.

Шикоятга (протестга), шунингдек, ишда иштирок этувчи бошқа шахсларга апелляция шикояти (протести) ва унга илова қилинган ҳужжатларнинг кўчирма нусхалари юборилганлиги ёки топширилганлигини тасдиқловчи ҳужжат ҳам илова қилиниши керак.

Даъво аризасини қайтариш ёки даъво аризасини қабул қилишни рад этиш тўғрисидаги ажрим устидан берилган апелляция шикоятига (протестига) даъво аризаси, прокурор иштирокисиз кўрилган иш бўйича протестга эса, тараф мурожаатининг кўчирма нусхаси илова қилиниши керак.

Қайд этилган талабларга риоя этмаслик шикоятни ИПК 269-моддаси биринчи қисми 1¹, 2 ва 3-бандларига, протестни эса ИПК 269-моддаси биринчи қисми 1¹ ва 2-бандларига асосан қайтариш учун асос бўлади.

11. Судлар шуни эътиборга олиши керак-

ки, ИПК 269-моддаси биринчи қисмида назарда тутилган апелляция шикоятини (протестини) қайтариш асосларининг рўйхати тугал бўлиб, кенгайтирилган тарзда талқин қилинишига йўл қўйилмайди.

12. Апелляция шикоятини (протестини) апелляция инстанцияси суди иш юритишига қабул қилиш тўғрисидаги ажримда апелляция инстанцияси суди мажлисини ўтказиш вақти ва жойи кўрсатилади.

Ажримнинг кўчирма нусхаси шикоятни (протестни) берган шахсга, шунингдек, ишда иштирок этувчи бошқа шахсларга юборилади.

13. Судларга тушунтирилсинки, давлат органлари ва бошқа шахсларнинг апелляция шикоятини қабул қилиш, агар у улар томонидан судга даъво тақдим этилмасдан берилган бўлса, ИПК 268-моддаси биринчи қисми 1-бандига асосан рад этилади, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакил бундан мустасно.

Тадбиркорлик субъектлари ўртасида юзага келган низо, шунингдек, тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган низо юзасидан қабул қилинган суд ҳужжати устидан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакил томонидан берилган шикоятни қабул қилиш ҳам шу асослар бўйича рад этилади.

14. Апелляция тартибида шикоят қилиниши (протест берилиши) мумкин бўлмаган суд ҳужжати устидан берилган апелляция шикоятини (протестини) қабул қилиш ИПК 268-моддаси биринчи қисми 2-бандига асосан рад этилади.

Қонунга кўра, биринчи инстанция судининг қуйидаги:

ишни ёпиқ суд мажлисида муҳокама қилиш (ИПК 11-моддаси);

судья, прокурор, эксперт, мутахассис, суд мажлиси котиби, таржимонни рад қилиш ва ўзини ўзи рад қилиш тўғрисидаги масалани

кўриш натижалари (ИПК 23-моддаси);

ишни бошқа иқтисодий судга тегишлилиги бўйича ўтказиш (ИПК 39-моддаси);

бошқа жавобгарни ишда иштирок этишга жалб этиш ёки жалб этишни рад қилиш (ИПК 44-моддаси);

ишга дахлдор бўлмаган жавобгарни алмаштириш (ИПК 45-моддаси);

ишда иштирок этишга учинчи шахсларни жалб қилиш (ИПК 47, 48-моддалари);

мутахассисни суд мажлисида иштирок этиш учун жалб қилиш (ИПК 57-моддаси);

далилларни талаб қилиб олиш ва уларни турган жойида кўздан кечириш (ИПК 69, 70-моддалари);

ашёвий далилларни қайтариш (ИПК 79-моддаси);

экспертиза тайинлаш ёки экспертиза тайинлаш ҳақидаги илтимосномани қаноатлантиришни рад этиш (ИПК 80-моддаси);

суд топшириғи (ИПК 91-моддаси);

суд топшириғининг ижроси (ИПК 92-моддаси);

иш юритишни тиклаш (ИПК 106-моддаси);

процессуал муддатларни тиклаш (ИПК 123-моддаси);

процессуал муддатни узайтириш ёки узайтиришни рад этиш (ИПК 124-модда);

келишув битимини тасдиқлашни рад этиш (ИПК 134-моддаси);

суд буйруғини бекор қилиш (ИПК 147-моддаси);

даъво аризасини иш юритишга қабул қилиш ва иш кўзғатиш (ИПК 153-моддаси);

даъвонинг асосини ёки предметини ўзгартиришни, даъво талаблари миқдорини кўпайтиришни ёки камайтиришни, даъвогарнинг даъводан тўлиқ ёки қисман воз кечишини қабул қилиш ёхуд қабул қилишни рад этиш (ИПК 157-моддаси);

ишларни бирлаштириш (ИПК 158-моддаси);

талабларнинг бир қисмини алоҳида иш юритишга ажратиш (ИПК 159-моддаси);

қарши даъвони қабул қилиш (ИПК 161-моддаси);

ишни суд муҳокамасига тайёрлаш (ИПК 162-моддаси);

ишда иштирок этувчи шахсларнинг аризалари ва илтимосномаларини ҳал этиш (ИПК 169-моддаси);

суд муҳокамасини кейинга қолдириш (ИПК 171-моддаси);

қўшимча ҳал қилув қарорини қабул қилишни рад этиш (ИПК 189-моддаси);

қонуний кучга кирган суд ҳужжати-ни янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўриш тўғрисидаги аризани иш юритишга қабул қилиш (ИПК 330-моддаси) ҳақидаги ажримлари устидан апелляция тартибида шикоят қилиниши (протест келтирилиши) мумкин эмас.

Қонунга кўра, биринчи инстанция судининг суд буйруғи (ИПК 143-моддаси) ва ижро варақаси (ИПК 336-моддаси) устидан ҳам апелляция тартибида шикоят қилиниши (протест келтирилиши) мумкин эмас.

Судларнинг эътибори шунга қаратилсинки, банкротлик тўғрисидаги иш бўйича тузилган келишув битимини тасдиқлашни рад этиш тўғрисидаги ажрим устидан апелляция тартибида шикоят берилиши (протест келтирилиши) мумкин.

15. Апелляция шикоятини (протестини) бериш муддати ўтказиб юборилганлиги сабабли шикоятни (протестни) қабул қилишни рад этиш ҳақидаги ажримда рад этиш асослари кўрсатилиши керак (ИПК 268-моддаси биринчи қисми 4-банди).

Ажримнинг хулоса қисмида шикоятни беришда тўланган давлат божининг қайтарилиши кўрсатилади.

16. Судларга тушунтирилсинки, апелляция шикоятда (протестида) уни имзолаган шахснинг фамилияси кўрсатилиб, исми ёки исми ва отаси исмининг кўрсатилмаганлиги шикоятни (протестни) ИПК 269-моддаси биринчи қисми 1-бандига асосан қайтариш учун асос бўлмайди.

Апелляция шикояти (протести) электрон рақамли имзо билан тасдиқланиши мумкин. Бунда судлар шунини эътиборга олиши керак-

ки, электрон рақамли имзонинг ҳақиқийлиги Ўзбекистон Республикаси Олий судининг ахборот тизимида тасдиқланган бўлиши лозим, акс ҳолда у имзоланмаган ҳисобланади.

17. Апелляция шикоятини (протестини) қайтариш учун бир нечта асослар мавжуд бўлганда, суд ажримда ушбу асосларнинг ҳар бири, шунингдек, улар бартараф этилгач, судга умумий тартибда шикоят (протест) билан қайтадан мурожаат қилиш ҳуқуқи кўрсатилиши керак.

18. Судларга тушунтирилсинки, апелляция шикояти (протести) юзасидан ИПК 270-моддаси биринчи қисмида белгиланган муддат ўтганидан кейин, аммо апелляция шикояти (протести) бўйича қарор қабул қилинганга қадар келиб тушган ёзма фикр суд томонидан қабул қилиниши ва унга тегишли баҳо берилиши лозим.

19. Апелляция шикояти билан бирга ИПК 271-моддаси биринчи қисмига мувофиқ, берилган ҳал қилув қарорининг ижросини тўхтатиб туриш ҳақидаги илтимоснома апелляция шикоятини иш юритишга қабул қилиш тўғрисидаги масалани ҳал қилиш пайтида судья томонидан яқка тартибда, агар илтимоснома апелляция шикояти иш юритишга қабул қилингандан кейин берилган бўлса, ишда иштирок этувчи шахсларни хабардор қилмасдан судлов ҳайъати томонидан кўриб чиқилади.

Апелляция инстанцияси суди ҳал қилув қарорининг ижросини тўхтатиб туриш ҳақидаги масалани ҳал этишда иш ҳолатларини ва илтимосномада келтирилган вазларни ўрганиши лозим. Агар суд аризачининг вазлари асослилиги ҳақида хулосага келса, у бундай илтимосномани қаноатлантиришга ҳақли.

Ҳал қилув қарорининг ижроси апелляция инстанцияси судида иш юритиш тамомланганига қадар тўхтатиб турилиши мумкин.

20. Судлар шунини эътиборга олиши лозимки, ИПК 101-моддасида назарда тутилган ҳолларда суд иш юритишни тўхтатиб туришга мажбур.

ИПК 102-моддасида қайд этилган асослар мавжуд бўлганда, иш юритишни тўхтатиб туриш масаласи суд томонидан ишнинг муайян ҳолатларидан келиб чиқиб ҳал этилади.

ИПК 101-моддаси биринчи қисми 1-бандида белгиланган нормани қўллашда шуни назарда тутиш керакки, ушбу ишни конституциявий, фуқаролик, жиноят, маъмурий ёки иқтисодий суд ишларини юритиш тартибидан қўрилаётган бошқа иш ёки масала бўйича қарор қабул қилинганга қадар қўриш мумкин бўлмаганда, апелляция инстанцияси суди иш юритишни тўхтатиб туришга мажбур. Агар кўрсатилган ҳолатлар мазкур ишни қўришга тўсқинлик қилмаса, иш юритишни тўхтатиб туриш мумкин эмас.

21. Судларга тушунтирилсинки, шикоятдан воз кечилганда (протест чақириб олинганда) апелляция шикояти (протести) бўйича иш юритиш тугатилади. Шу билан бирга шикоятдан воз кечилганлиги (протест чақириб олинганлиги) бошқа шахснинг апелляция шикояти кўриб чиқилишига тўсқинлик қилмайди.

22. Апелляция инстанцияси судида даъвогарнинг даъводан воз кечиш ҳақидаги аризаси ИПК 157-моддасида белгиланган тартибда ҳал этилади.

Даъвогарнинг даъводан воз кечиши қабул қилинган тақдирда, суднинг ҳал қилув қарори бекор қилинади, иш юритиш эса, ИПК 110-моддаси 6-бандига асосан тугатилади.

23. Судлар шуни эътиборга олиши лозимки, ишда тараф бўлган юридик шахс апелляция инстанцияси суди томонидан қарор қабул қилинганга қадар тугатилган бўлса, апелляция шикояти (протести) бўйича иш юритиш ИПК 273-моддаси биринчи қисми 6-бандига асосан тугатилади.

Агар ишни апелляция инстанцияси судида кўриш жараёнида ишда тараф бўлган юридик шахс биринчи инстанция суди томонидан суд ҳужжати қабул қилинганга қадар тугатилганлиги аниқланса, суд ҳужжати бекор қилинади ва иш юритиш ИПК

110-моддаси 4-бандига асосан тугатилади.

24. ИПК 273-моддаси иккинчи қисмига мувофиқ, агар апелляция шикоятида (протестида) биринчи инстанция суди томонидан кўриб чиқиш предмети бўлмаган янги талаблар билдирилган бўлса, апелляция инстанцияси суди шикоятнинг (протестнинг) бу талабларга тааллуқли қисми бўйича иш юритишни тугатади.

Бунда янги талаблар деганда, биринчи инстанция судида кўриб чиқилмаган моддий-ҳуқуқий талаблар, шунингдек, биринчи инстанция судида ишни кўришда иштирок этмаган шахсга нисбатан билдирилган талаблар тушунилади.

25. Апелляция инстанцияси суди ишни суд мажлисида ИПК 34-бандида белгиланган хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда биринчи инстанция судида ишни кўриш қоидалари бўйича кўриб чиқади.

Апелляция инстанцияси судида, хусусан, бошқа жавобгарни ишда иштирок этиш учун жалб қилиш (ИПК 44-моддаси), ишга дахлдор бўлмаган жавобгарни алмаштириш (ИПК 45-моддаси), учинчи шахсларни ишда иштирок этишга жалб қилиш (ИПК 47, 48-моддалари), даъвонинг предмети ёки асосини ўзгартириш, даъво талаблари миқдорини ўзгартириш (ИПК 157-моддаси), ишларни битта иш юритишга бирлаштириш (ИПК 158-моддаси), талабларнинг бир қисмини алоҳида иш юритишга ажратиш (ИПК 159-моддаси), қарши даъво тақдим этиш (ИПК 161-моддаси), шунингдек, қонунда фақат биринчи инстанция учун белгиланган бошқа қоидалар қўлланилмайди.

Даъвонинг предмети ёки асосини ўзгартириш, даъво талаблари миқдорини ўзгартириш тўғрисидаги аризани (ИПК 157-моддаси), шунингдек, қарши даъво аризасини (ИПК 160-моддаси) биринчи инстанция суди томонидан иш юритишга асоссиз қабул қилинмаганлиги ҳал қилув қарорини бекор қилиш учун асос бўлади.

26. Суд муҳокамасини ўтказиш вақти ва жойи ҳақида тегишли тарзда хабардор қи-

линган, шикоятни (протестни) берган шахнинг ва ишда иштирок этувчи бошқа шахларнинг апелляция инстанцияси судининг мажлисига келмаганлиги ишни уларнинг иштирокисиз кўришга тўсқинлик қилмайди.

27. Судлар шуни инобатга олиши лозимки, апелляция шикояти (протести) ИПК 277-моддаси биринчи қисмида белгиланган муддатларда кўриб чиқилиши лозим.

Алоҳида ҳолларда апелляция шикоятини (протестини) кўриб чиқиш муддати ишни кўраётган судлов ҳайъати томонидан кўпи билан бир ойга узайтирилиши мумкин. Апелляция шикоятини (протестини) кўриш муддатининг узайтирилганлиги суд муҳокамасини кейинга қолдириш тўғрисидаги ажримда кўрсатилади.

ИПК 171-моддаси талабидан келиб чиқиб, фақат ушбу нормада белгиланган асослар мавжуд бўлган ҳолларда апелляция шикояти (протести) бўйича суд муҳокамаси ўн кундан кўп бўлмаган муддатга қолдирилиши мумкин. Шуни эътиборга олиш лозимки, суд муҳокамасини кейинга қолдиришлар сони уч мартадан ошмаслиги лозим.

28. Судлар ИПК 278-моддаси 5-бандини қўллашда шуни инобатга олиши лозимки, суд томонидан ишда иштирок этишга жалб қилинмаган шахсларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тўғрисида ҳал қилув қарори қабул қилинган бўлсагина, ушбу асос бўйича ишни янгидан кўриш учун юборишга йўл қўйилади.

29. Апелляция инстанцияси суди шунга эътибор қаратиши зарурки, биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарорини ўзгартириш ёки бекор қилиш асослари ИПК 279-моддасида белгиланган. Бунда судлар шуни инобатга олиши лозимки, биринчи инстанция суди томонидан ўз кучини йўқотган қонун ҳужжатларининг қўлланилганлиги ҳам моддий ҳуқуқ нормаларининг нотўғри қўлланилиши деб баҳоланади.

Шу билан бирга назарда тутиш керакки, айрим қонун ҳужжатларида муносабатлар вужудга келган пайтда амалда бўлган қонун ҳужжатлари қўлланилиши

назарда тутилиши мумкин. Бундай ҳолда суд томонидан ўз кучини йўқотган ёки ўзгартирилган қонун ҳужжатлари қўлланилганлиги моддий ҳуқуқ нормаларини нотўғри қўллаш деб ҳисобланмайди.

30. Апелляция инстанцияси судининг қарори ИПК 280-моддаси талабларига мувофиқ бўлиши лозим.

Апелляция инстанцияси суди биринчи инстанция суди ҳал қилув қарорининг қонунийлигини ва асослилигини тўлиқ ҳажмда текшириши ва апелляция инстанцияси судининг қарорида шикоятда (протестда) баён қилинган ҳар бир важга баҳо берилиши керак.

Агар ижро этилмаган суд ҳужжати бекор қилиниб ёки ўзгартирилиб, даъвони тўлиқ ёки қисман рад этиш тўғрисида янги суд ҳужжати қабул қилинса ёхуд иш юритиш тугатилса ёки даъво кўрмасдан қолдирилса, апелляция инстанцияси суди қарорининг ҳулоса қисмида бекор қилинган ёки тегишли қисми ўзгартирилган суд ҳужжати бўйича ундирув тўлиқ ёки қисман бекор қилиниши кўрсатилади.

31. Апелляция инстанцияси суди шунга эътибор қаратиши лозимки, биринчи инстанция суди ажрими устидан апелляция тартибида шикоят (протест) берилиши ва кўрилиши ИПК 34-бобида назарда тутилган қоидалар бўйича амалга оширилади.

32. Ушбу қарор қабул қилиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Апелляция ва кассация инстанцияси судлари томонидан иқтисодий процессуал қонун нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида» 2019 йил 24 декабрдаги 26-сонли қарори ўз кучини йўқотган деб ҳисоблансин.

Ўзбекистон Республикаси
Олий суди раиси
К. КАМИЛОВ

Пленум котиби,
Олий суд судьяси
И. АЛИМОВ

КОНСТИТУЦИЯВИЙ СУДНИНГ ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШДАГИ РОЛИ ВА АҲАМИЯТИ

Мирзоулуғбек АБДУСАЛОМОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Конституциявий суди раиси,
Ўзбекистонда хизмат
кўрсатган юрист

2021 йил 28 апрелдан «Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида»ги Конституциявий қонун кучга кирди.

бирлашмаларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади.

Инсон ҳуқуқларининг мазкур конституциявий кафолати Конституция ва қонун устуворлиги принципини ҳаётга изчил татбиқ этиш билан боғлиқ.

Мамлакатимизда Конституция ва қонунларнинг устунлиги сўзсиз тан олинади. Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш кўради.

Барча демократик давлатлар ҳуқуқий тизимида Конституциянинг устуворлиги принципи эътироф этилади. Конституциянинг устунлигини таъминлаш ҳамда жамиятда қонунийлик муҳитини яратиш инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини кафолатлашнинг ишончли гаровидир. Конституция устуворлиги принципи унинг нормаларининг тўғридан-тўғри, бевосита амал қилишини, давлат органлари, мансабдор шахслар бу нормаларни оғишмай бажаришини, асосий қонун қоидалари бузилишининг олдини олиш, фуқароларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш ва айбдорларни жавобгарликка тортишни тақозо этади.

Мамлакатимизда конституциявий назорат институтини кучайтириш, уни амалга ошириш механизмларини янада такомиллаштиришга зарурат бор. Чунки, конституциявий суд ишларини юритиш амалиётининг таҳлили фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларини ҳимоя қилишда ҳал этилиши лозим бўлган бир қатор

Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳамда Конституция ва қонун устуворлигини таъминлаш энг асосий вазифаларидан бири бўлган Конституциявий суд фаолиятига оид қонун янгидан қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифаларга мувофиқ суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлаш ва ишончли ҳимоя қилиш, ҳуқуқий асосларини мустақамлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Мамлакатимиз Конституциясининг 44-моддасига мувофиқ, ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат

долзарб муаммолар ҳамда ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишни тақозо этадиган масалалар мавжудлигини кўрсатмоқда.

Янги Қонун қабул қилинишининг мазмун-моҳияти ва аҳамияти шундаки, охириги йилларда Конституциявий суд фаолияти мамлакатимизда изчил амалга оширилаётган ислохотлар ва давлат томонидан инсон ҳуқуқлари масалаларига берилаётган эътибор даражасидан бироз орқада қола бошлади. Конституциявий судлов жараёнини тартибга солувчи қонун ҳам халқаро меъёрлар ва замонавий талабларга жавоб бера олмай қолди.

«Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида»ги Конституциявий қонун 101 та моддани ўз ичига олган 13 та бобдан иборат. Таққослаш учун айтдиган бўлсак, аввалги Қонун 5 та боб, 45 та моддадан иборат эди. Янги Қонуннинг қабул қилиниши инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимида Конституциявий суднинг ролини янада оширишга хизмат қилади.

Конституциявий судга фуқаролар ва юридик шахсларнинг конституциявий ҳуқуқлари бузилгани тўғрисидаги шикоятлар бўйича муайян ишда қўлланилган қонунларнинг конституциявийлигини аниқлаш бўйича янги ваколат юклатилмоқда.

Хорижий мамлакатлар конституциявий судлари тажрибасидан келиб чиқиб, муайян ишда қўлланилган қонун билан ҳуқуқлари бузилгани юзасидан фуқаролар ва юридик шахсларнинг Конституциявий судга шикоят билан мурожаат қилиш ҳуқуқи доираси аниқ белгилаб қўйилмоқда.

Агар қонун фуқаро ёки юридик шахснинг конституциявий ҳуқуқларини бузаётган бўлса, муайян ишда қўлланилган ва ишнинг судда кўриб чиқилиши тугалланган бўлса, фуқаролар ва юридик шахслар Конституциявий судга мурожаат қилиши мумкин бўлади. Ҳуқуқ тили билан айтганда, мамлакатимизда конституциявий шикоят институти жорий этилмоқда.

Конституциявий шикоят институтининг жорий этилиши Конституциявий судга мурожаатларнинг кўпайиши ва иш ҳажмининг ошишига олиб келиши табиий. Шунинг учун хорижий мамлакатлар тажрибасидан келиб чиқиб, Конституциявий суд судьялари сони 9 нафар этиб белгиланди.

Янги Қонун билан Конституциявий суд судьясининг ваколат муддатлари ўзгартирилди. Конституциявий суд судьясининг ваколат муддати биринчи марта сайланганида беш йил, иккинчи марта сайланганида ўн йилни ташкил этади. Шу билан бирга, айтиб бериш керакки, бир шахс икки мартадан ортиқ Конституциявий суднинг судьяси этиб сайланиши мумкин эмаслиги тўғрисидаги норма сақлаб қолинмоқда.

Конституциявий судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлган субъектлар доираси кенгайтирилмоқда. Амалдаги Қонунда 12 та субъект Конституциявий судга масала киритиш ҳуқуқига эга бўлса, янги Қонун билан 15 та субъектга шундай ҳуқуқ берилмоқда. Чунончи, Конституциявий судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга субъектлар қаторига Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) ўринбосари – Бола ҳуқуқлари бўйича вакил, Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикасининг Миллий маркази, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакил киритилмоқда.

Конституциявий суд судьяларининг ташаббуси билан масала киритиш ҳуқуқи бекор бўлди. Бу, ўз навбатида, судьяларнинг Конституциявий судда кўриб чиқилаётган масалага нисбатан ҳолислигини таъминлашга хизмат қилади. Хорижий мамлакатлар тажрибасида ҳам судьялар томонидан Конституциявий судга масала киритиш амалиёти учрамайди.

Қонунда конституциявий судлов ишларини юритишнинг процессуал қоидалари батафсил тартибга солинмоқда. Конституциявий судга мурожаат қилиш, мурожаатни дастлабки кўриб чиқиш, ишни кўриб чиқиш учун қабул қилиш, Конституциявий суд ишларини юритишнинг иштирокчилари, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, суд муҳокамаси, суд мажлиси баённомаси, процессуал муддатлар, суд чиқимлари ва харажатларни қоплаш тартиби, айрим турдаги ишлар бўйича иш юритишнинг хусусиятлари каби процессуал тартиб-таомиллар белгилаб қўйилмоқда.

Шуни таъкидлаш ўринлики, бугунги кунда Конституциявий судда иш юритишнинг процессуал қоидалари Конституциявий суднинг ўзи томонидан тасдиқланган регламент билан

белгиланган. Ривожланган мамлакатларнинг конституциявий одил судлов соҳасидаги тажрибаси шуни кўрсатадики, аксарият мамлакатлар қонунчилигида суд ишларини юритишнинг процессуал тартиб-тамойиллари Конституциявий суд регламенти билан эмас, балки қонун билан тартибга солиниши назарда тутилган. Зеро, судлов ишларини юритишнинг процессуал қоидалари инсон ҳуқуқларини амалга ошириш билан боғлиқ. Шу боис, бундай қоидалар қонун билан белгиланиши мақсадга мувофиқ.

Умумий қоидага кўра, Конституциявий суд мурожаат олинган кундан бошлаб етти кунлик муддатдан кечиктирмай уни ўрганишга киришади ва кечи билан уч ой ичида қарор қабул қилади. Янги Қонунда икки турдаги қонун бўйича, яъни, Ўзбекистон Республикаси конституциявий қонунлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси халқаро шартномаларини ратификация қилиш тўғрисидаги қонунларнинг Конституцияга мувофиқлигини аниқлаш тўғрисидаги ишлар бўйича Конституциявий суднинг қарори 15 кун ичида қабул қилиниши белгилаб қўйилди.

Конституциявий суд қарорларининг турлари ва уларни қабул қилиш, эълон қилиш ва кучга киритиш тартиби ҳамда қарорнинг юридик кучи тўғрисида нормалар ҳам янги Қонунда ўз аксини топган. Конституциявий суд қарори қатъий ва унинг устидан шикоят қилиш мумкин эмас. Конституциявий суд қарори билан Конституцияга мувофиқ эмас, деб топилган норматив-ҳуқуқий ҳужжат ёки унинг муайян қисми ўзининг амал қилишини тугатади.

Давлат органлари Конституцияга мувофиқ эмас, деб топилган норматив-ҳуқуқий ҳужжат асосида қабул қилган ўз қарорларини бир ойдан кечиктирмай қайта кўриб чиқиши шарт.

Айтиш керакки, янги Қонунни тайёрлашда Арманистон, Бельгия, Венгрия, Германия, Грузия, Жанубий Корея, Испания, Россия, Тожикистон, Туркия, Украина, Қирғизистон каби мамлакатларнинг тажрибаси ва қонун ҳужжатлари ўрганилиб, таҳлил қилинган. Хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиш шуни кўрсатмоқдаки, уларнинг аксариятида Конституциявий судлар томонидан фуқаролар ҳуқуқини ҳимоя қилиш функцияларига тобора кўпроқ эътибор қаратилмоқда. Зеро, конституциявий шикоят институти, яъни қонун ёки унинг нормаси билан фуқаро ва юри-

дик шахсларнинг конституциявий ҳуқуқлари бузилгани тўғрисида шикоят қилиш ҳуқуқи инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда самарали восита сифатида алоҳида аҳамиятга эга.

«Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида»ги Конституциявий қонунининг қабул қилинишидан келиб чиқадиган вазифалар юзасидан шу йилнинг 30 апрель куни Конституциявий суднинг мажлиси бўлиб ўтди. Мажлисида Олий Мажлис палаталари, Адлия вазирлиги, Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ вакиллари ҳамда Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман), Судьялар олий кенгаши раиси, Олий суд раиси, Бош прокурор, шунингдек Конституциявий суд ҳузуридаги Илмий-маслаҳат кенгаши аъзолари, оммавий ахборот воситалари вакиллари иштирок этиб, ҳамкорликни кучайтиришга қаратилган таклифлар, фикр-мулоҳазалар билдирдилар. Конституциявий суд мажлиси танқидий руҳда ўтиб, унда сўнгги йилларда суд томонидан бажарилган ишлар бугунги кун талабларига тўлиқ жавоб бермаслиги, Конституция ва қонун устуворлигини таъминлаш орқали инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш самарадорлигини янада ошириш лозимлиги таъкидланди. Шунингдек, «Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида»ги Конституциявий қонунининг қабул қилиниши муносабати билан амалга ошириладиган чора-тадбирлар белгилаб олинди. Конституциявий қонун нормаларини татбиқ этиш орқали Конституциявий суднинг ўрни ва ролини оширишга, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқлари таъминланишига эришиш асосий мақсад экани қайд этилди.

Таъкидлаш жоизки, «Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида»ги Конституциявий қонуннинг янгидан қабул қилиниши фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини янада кенг ва тўлиқ қафолатлаш, мамлакатимизда конституциявий қонунийликни мустаҳкамлаш, Конституция ва қонун устуворлигини таъминлашга хизмат қилади. Бундан ташқари, Конституциявий судда иш юритишнинг процессуал хусусиятларининг янги йўналишларини тартибга солиш конституциявий одил суд фаолиятини янги босқичга олиб чиқишда муҳим омил бўлади.

ДАВЛАТ АЙБЛОВЧИСИНИНГ СУД МУҲОКАМАСИДА ИШТИРОКИ

Жиноят ишларини юритишнинг Ўзбекистон Республикаси жиноят-процессуал қонунчилигида белгиланган тартиби қонунийликни мустаҳкамлашга, жиноятларнинг олдини олишга, шахс, давлат ва жамият манфаатларини кафолатли ҳимоялашга қаратилган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13-моддасида қайд этилганидек, Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадриятдир.

Давлат фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини таъминлайди. Ушбу вазифаларни бажаришга масъул давлат органлари, шу жумладан, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар орасида прокуратура идоралари алоҳида ўрин эгаллайди.

Ўзбекистон Республикаси прокуратураси Бош прокурор раҳбарлик қиладиган прокуратура органларининг ягона марказлаштирилган тизими бўлиб, унинг асосий вазифалари қонун устуворлигини таъминлаш, қонунийликни мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини, жамият ва давлатнинг қонун билан қўриқладиган манфаатларини, Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумини ҳимоя қилиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактика қилишдан иборат.

Ушбу вазифалар ижроси «Прокуратура тўғрисида»ги Қонуннинг 4-моддасига мувофиқ, прокуратура органлари фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича амалга оширилади. Прокурорнинг жиноят суд ишини юритиш жараёнидаги ваколатлари Жиноят-процессуал кодекси (ЖПК)нинг 33 ҳамда 34-моддаларида белгилаб қўйилган. Ушбу нормаларга асосан Бош прокурор ва унга бўйсунувчи прокурорлар суриштирув, дастлабки тергов босқичларида қонунларнинг аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назоратни амалга оширади. Шу билан бирга, прокурор суд муҳокамасида қатнашиб, ЖПКнинг 409-моддасида назарда тутилган ваколатларни амалга оширади.

Судларда жиноят ишларини юритишда прокурор ваколатлари самарадорлигининг мезонлари нималардан иборат, суд хатоларининг олдини олиш ва бартараф этишда прокурорнинг иштироки қай тартибда бўлиши керак?

Қонуншунос Л. П. Чумакованинг фикрича, умумий процессуал фаолият бўлган жиноят суд иши юритишнинг турли босқичлари аҳамияти талқинидан келиб чиқилдиган бўлса, прокурорнинг бирламчи вазифаси судда малакали давлат айбловини таъминлаш бўлиб, бошқа барча босқичлар ушбу вазифага эришишга хизмат қилиши керак. Бошқа бир қатор процессуалист олимлар, чунончи, С. Н. Алексеев, В. А. Лазарева ҳам шундай фикр тарафдорларидир. Ўзбекистон мустақилликка эришгунига қадар амалда бўлган «СССР прокуратураси тўғрисида»ги Қонунга кўра, прокурорнинг ушбу йўналишдаги фаолияти судларда жиноят ишлари кўрилишида қонунлар ижросини назорат қилиш сифатида белгиланган эди.

Мустақилликдан сўнг мамлакатимизда ҳуқуқий давлатни шакллантиришга қаратилган ислохотлар бошланиши ва аввало, Ўзбекистон Конституциясига мувофиқ мустақил суд ҳокимиятининг майдонга кириб келиши билан прокурорнинг суддаги иштирокига доир ҳуқуқий нормаларни қайта кўриб чиқиш зарурати юзага келди.

Қонунчиликда юз берган бундай ўзгаришлар жиноят суд ишини юритишда прокурорнинг ўрни ва роли камайтирилганидан далолат бермайди. Прокурорлар зиммасига судда фаол, малакали иштирокни таъминлаш орқали одил судловни амалга оширишда қонунийликни мустаҳкамлаш кафолати сифатида судларга яқиндан ёрдам бериш вазифаси юклатилди. Прокурор ўзининг суд жараёнидаги иштироки билан далилларнинг ҳар томонлама ва тўлиқ текширилиши, ишнинг ҳақиқий ҳолатлари аниқланиши, қонуний ва адолатли суд ҳукми қабул қилинишига эришишда судга қўмақлашувчи шахс сифатида майдонга чиқиши лозим.

Профессор Б. Х. Пўлатов прокурорнинг суд жараёнидаги иштироки хусусида тўхталар экан,

прокурор суд муҳокамасида иштирок этиши билан далилларни ҳар томонлама тўлиқ, ҳолис текширишда, жиний жавобгарликка тортилган шахснинг айбини аниқлашда, у содир этган жиноятга тўғри ҳуқуқий баҳо беришда, судланувчига қонунга асосланган, адолатли жазо тайинлашда судга ёрдам беради, суд муҳокамаси тарбиявий вазифани бажариши учун прокурорлар суд минбаридан содир этилган жиноятни оммавий муҳокама қилиш муҳитини яратиш мақсадида фойдаланишлари лозим, деб кўрсатган.

Жиноят суд иши юритиш иштирокчилари муайян ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлган, жиний процессуал ҳуқуқий муносабатларда иштирок этувчи шахслардир. Жиноят процессининг айрим иштирокчилари эса асосий процессуал функцияларни, яъни айблаш, ҳимоя қилиш ва ишни ҳал этиш каби вазифаларни бажариш орқали суд жараёнида муҳим роль ўйнайди.

Жиноят ишлари бўйича суд жараёнларида иштирок этувчи ҳар бир субъектнинг процессуал мақоми ўзига хос хусусиятларга эга. Шубҳасиз, суд жиноят судлов процессида марказий ўринни эгаллайди. Шу билан бирга, тортишув тарафлари бўлган прокурор ҳам, ҳимоячи ҳам жиноят судловида кенг ваколатларга эга бўлган процесс иштирокчилари ҳисобланади. Жиноят судлов процессида прокурор зиммасига кенг қамровли вазифалар юклатилган. Суд жараёнида иштирок этувчи прокурор бу нафақат давлат айбловчиси, балки жиноят процесси принципларига қатъий амал қилган ҳолда прокурор иштирокини малакали таъминлаш орқали фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустақамланган шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ҳуқуқ ва эркинликлари, жамият ва давлатнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоялаш чораларини кўриши лозим бўлган мансабдор шахсдир.

Суд процессида иштирок этувчи прокурор иш бўйича судланувчи шахсга қўйилган айбловнинг қай даражада асосли эканлиги, далиллар билан тасдиқланганлиги, қонуний баҳоланганлиги хусусида ўзининг фикрини баён этиш орқали судланувчининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш билан бирга айнан шу жиноят иши доирасида жабрланувчи тариқасида жалб этилган шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилувчи, иш бўйича

сўроқ қилинаётган гувоҳларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари поймол этилишининг олдини олувчи шахс ҳамдир.

Айрим давлатларнинг жиноят-процессуал қонунчилигида худди шундай давлат айбловчиси томонидан айблов ҳулосаси ўқиб эшиттирилиши белгиланган бўлиб, далилларни судга тарафлар, яъни айблов тарафи ва ҳимоя тарафи тақдим этиши ҳамда улар томонидан савол-жавоблар ўтказилиши белгиланган. Биринчи бўлиб далилларни айблов тарафи тақдим этиши ҳамда айбловчи томонидан тақдим этилган далиллар текширилганидан сўнг ҳимоя тарафи томонидан тақдим этилган далиллар текширилиши белгиланган. Бизнинг миллий қонунчилигимизда суд терговининг шу тарзда ўтказилишини белгилаш ЖПКнинг 25-моддасида белгиланган судда ишларни юритишдаги тортишув принципининг янада тўлақонли амалга оширилишига таъсир ўтказиши мумкин. Бу эса, муҳокамани талаб этадиган нуқтаи назардир.

2020 йил 24 июлда Президентимиз томонидан имзоланган «Судлар фаолиятини янада тақомиллаштириш ва одил судлов самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармон суд соҳасидаги масалаларни ҳал қилишга қаратилгани билан муҳим ҳужжат бўлди.

Фармон билан прокурорнинг судда иштирок этиши тартиби илғор хорижий тажриба ва халқаро стандартларга мослаштирилмоқда. Яъни давлат айбловчиси айбловдан воз кечган тақдирда реабилитация асосларига кўра жиноят ишини тугатиш, тарафлар мурожаати мавжуд бўлган ҳолдагина прокурор томонидан суддан ишларни чақириб олиш, бошқа шахсларнинг ташаббуси билан қўзғатилган фуқаролик ва иқтисодий ишларнинг кўрилишида прокурор ўз ташаббуси билан иштирок этишини истисно этиш назарда тутилмоқда. Бу эса, судларнинг мустақиллигини, қонунда мустақамланган судда тортишув ва тенглик принципларини реал амалга оширишга хизмат қилади.

Ш. НУРИДДИНОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги
Судьялар олий мактаби тингловчиси

МАЪМУРИЙ ИШЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШНИНГ ТАРИХИЙ РИВОЖЛАНИШИ

Ўзбекистон ривожининг бугунги асосий йўналиши ва тамойиллари негизида, аввало, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари, унинг қонуний манфаатлари ҳамда халқнинг фаровонлиги ётади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 11-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниш принципага асосланади. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 1985 йил 29 ноябрдаги резолюцияси билан маъқулланган «Суд органлари мустақиллигининг асосий принциплари» биринчи бўлимининг 2-бандида ёзилишича, суд органлари ўзларига берилган ишларни ҳақиқат асосида ва қонунга риоя қилган ҳолда, ким томонидан ва қандай асосларга кўра бўлмасин, бевосита ёки билвосита ҳар қандай чекловлар, ғайриқонуний таъсирлар, майл, тазйик, таҳдид ёки аралашувларсиз холислик билан ҳал қиладилар.

Суд ҳокимияти ҳокимиятнинг мустақил тармоғи бўлиб, унинг асосий вазифаси жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш, одил судловни амалга ошириш ҳисобланади. Судлар ишларни ошқора кўриш орқали ҳар бир фуқаронинг бузилган ҳуқуқларини ҳимоя қилишига кафолат яратади. Мустақил ва холис судни талаб қилиш ҳар бир инсоннинг ҳуқуқидир. Бу ҳуқуқ Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 10-моддасида ва Ўзбекистон кўшилган бошқа халқаро ҳуқуқ ҳужжатларида мустаҳкамланган.

Европа Иттифоқи доирасида, хусусан маъмурий актлар, шунингдек фуқароларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини буза-

диган давлат органларининг ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан самарали суд назоратини таъминлаш мақсадида маъмурий ҳуқуқ принциплари ишлаб чиқилган. Европа Иттифоқи Вазирлар Кенгаши маъмурий иш юритиш ва маъмурий одил судловни ривожлантириш ва такомиллаштириш бўйича тавсиялар қабул қилган. Хусусан, 20-тавсияда маъмурий судлар қонунда назарда тутилган воситалардан фойдаланган ҳолда маъмурий органларнинг қонунга хилоф ҳужжатлари, ҳаракатсизлигини мустақил равишда ўрганиш ва қонуний хулосага келиш ваколатига эга бўлиш кераклиги таъкидланган. Барча маъмурий низолар (актлар) суд тартибида кўриб чиқилиши керак. Бунда суд ҳар қандай қонунбузарлик, шу жумладан, ваколатдан четга чиқиш, уни суистеъмол қилиш, маъмурий тартиб-таомилларга амал қилган ёки қилмаганликни текшириши лозим. 3-бандда суд муҳокамаси мустақил ва холислик кафолатланган ҳолда махсус маъмурий судлар томонидан амалга оширилиши лозимлиги белгиланган.

Ўзбекистон Республикасида маъмурий судлар ташкил этилиши тарихига тўхталишдан олдин, аввало, бу тарихнинг энг ёрқин ва шонли саҳифаларини ташкил этадиган улуғ аждодимиз, буюк давлат арбоби ва саркарда Соҳибқирон Амир Темур бобомизнинг «Тузуклар»ига мурожаат қилишни лозим топдим. Амир Темур «Тузуклар»ида шундай баён этади: «Адолат ва инсоф билан Тангримнинг яратган бандаларини ўзимдан рози қилдим. Гуноҳкорга ҳам, бегуноҳга ҳам раҳм-шафқат билан, ҳаққоният юзасидан ҳукм чиқардим. Хайр-эҳсон ишла-

рим билан одамларнинг кўнгилдан жой олдим. Фуқаро ва қўл остимдагиларга раҳмдиллик қилдим, аскарларимга инъомлар улашдим. Золимдан мазлумнинг ҳаққини олдим. Золим етказган моддий ва жисмоний зарарларни исботлаганимдан кейин, уни шариатга мувофиқ иккиси ўртасида муҳокама қилдим ва бир гуноҳкорнинг ўрнига бошқасига жабр-зулм етказмадим.

Раият аҳволидан огоҳ бўлдим. Ҳокимлар-у сипоҳдан қай бирининг халққа жабр-зулм етказганини эшитсам, уларга нисбатан дарҳол адолат-у инсоф юзасидан чора кўрдим.

Лашкар учун махсус қози ва раият учун алоҳида қози тайинладим. Турли мамлакатлардаги садрлар ва қозиларга шариатнинг асосий талаблари қандай бажарилаётгани хусусида менга хабар қилиб туришларини буюрдим.

Қишлоқ оқсоқоли ва шаҳар улуғлари кичикроқ даражадаги одамга зулм қилсалар, ўша зулмга яраша, ҳар кимнинг кўтаришича жарима солсинлар. Агар даруғалар ва ҳокимлар халққа жабр-зулм этиб, уларни хароб қилган бўлсалар, ишларига лойиқ жазо берилсин. Бирор кимсанинг гуноҳи исботлангандан кейин ундан жарима олсалар, сўнг яна дарра билан урмасинлар. Агар дарра уриш билан жазоласалар, ундан жарима олмасинлар.

Ўғрилар хусусида буюрдимки, улар қаерда бўлмасин, тутиб олинса, ясо бўйича жазолансин. Кимки бировнинг молини зўрлик билан тортиб олган бўлса, мазлумнинг молини золимдан қайтариб олиб, эгасига топширсинлар. Агар кимда-ким тиш синдирса, кўзни кўр қилса, кулоқ ва бурун кесса, шароб ичса, зино ишлар қилса, девондаги шариат қозиси ёки ажрим чиқарувчи қозига олиб бориб топширсинлар. Шариатга оид ишларни ҳал этишда ислом қозиси ҳукм чиқарсин. Урф-одат ишларини эса ажрим қозиси тафтиш қилиб, сўнг менинг ар-

зимга етказсин. Ислом қозиси шариат ишларининг бориши ва ажрим қозиси дунёвий ишлар ҳақида менга билдириб турсинлар».

Соҳибқирон ҳазратлари ўз «Тузуклар»и орқали ўша даврда ҳам инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари, унинг қонуний манфаатлари ҳамда халқнинг фаровонлигини адолат асосида таъминлаш мақсадида ҳар бир ҳаракатни қонун-қоида асосида текшириб чиқиб, ислом қозиси ёки ажрим қозиси томонидан инсонларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини яратганлигини кўришимиз мумкин.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кенгайтириш, одил судловни амалга ошириш самарадорлиги ва сифатини ошириш, маъмурий суд иш юритувининг процессуал асосларини такомиллаштириш суд-ҳуқуқ соҳасида амалга оширилаётган ислохотларнинг муҳим йўналишлари сифатида белгиланди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 февралдаги «Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-4966-сонли Фармони суд-ҳуқуқ тизимидаги ислохотларнинг янги босқичини бошлаб берди. Фармонга мувофиқ 2017 йилнинг 1 июнидан бошлаб оммавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган маъмурий низоларни, шунингдек маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ваколатли бўлган маъмурий судлар ташкил этилди. Шу кунга қадар давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан шикоятларни кўриб

чиқиш фуқаролик ва иқтисодий судлар томонидан амалга оширилаётган эди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 июлдаги «Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва одил судлов самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-6034-сонли Фармони суд-ҳуқуқ тизимидаги ислохотларнинг янги босқичини бошлаб берди. Фармонга мувофиқ 2021 йилнинг 1 январидан бошлаб, маъмурий ва бошқа оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган ишларни кўришга ихтисослаштирилган Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар марказлари ва Тошкент шаҳрида туманлараро маъмурий судлар ташкил этилди, шу муносабат билан туман (шаҳар) маъмурий судлари тугатилиб, бунда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маъмурий судлари сақлаб қолиниши белгиланган, шунингдек 2021 йил 1 январдан бошлаб маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ваколати маъмурий судлардан жиноят ишлари бўйича судларга ўтказилди.

Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 25 январдаги «Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексини тасдиқлаш ҳақида»ги Қонуни билан Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекс тасдиқланди ҳамда 2018 йил 1 апрелдан қонуний кучга киритилди.

Мазкур Кодекснинг иккинчи бўлими биринчи инстанция судида иш юритишга бағишланган бўлиб, Кодекснинг 16-бобида иш қўзғатиш қоидалари баён қилинган. 127-моддада иш қўзғатиш асослари кўрсатилган бўлиб, унга кўра суд манфаатдор шахсларнинг, прокурорнинг, давлат органлари ва бошқа шахслар, юридик шахслар ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан қўриқланадиган ман-

фаатларини, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида қонун бўйича судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлган ҳолларда, шу давлат органларининг ва бошқа шахсларининг аризалари бўйича иш қўзғатиши белгиланган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 44-моддасига кўра, ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади.

Бундан ташқари, «Судлар тўғрисида»ги Қонуннинг 9-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар давлат органлари ва бошқа органларнинг, мансабдор шахсларнинг ҳар қандай ғайриқонуний хатти-ҳаракатларидан (қарорларидан), шунингдек ҳаёти ва соғлиғи, шаъни ва қадр-қиммати, шахсий эркинлиги ва мол-мулки, бошқа ҳуқуқ ва эркинликларига тажовузлардан суд ҳимоясида бўлиш ҳуқуқига эга. Корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар ҳам суд ҳимоясида бўлиш ҳуқуқига эгадир. Бироқ, ушбу нормаларда белгиланган жисмоний ва юридик шахсларнинг маъмурий судга мурожаат қилиш ҳуқуқи Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексининг 127-моддасида чеклаб қўйилган. Шу сабабли, мазкур моддани такомиллаштириш, уни Конституция ва «Судлар тўғрисида»ги Қонунга мослаштириш мақсадга мувофиқдир.

М. ТОШПУЛОТОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Судьялар олий кенгаши
ҳузуридаги Судьялар олий
мактаби тингловчиси

НИЗОЛАРДА ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ

Ҳуқуқий адабиётларда тадбиркорлик ҳуқуқларини ҳимоя қилишни тавсифловчи тушунчалар юзасидан турлича, хусусан, «ҳимоя чоралари», «ҳимоя усуллари», «ҳимоя шакллари», «ҳимоя воситалари», «ҳимоя механизмлари» каби атамалар қўлланилган. Айрим олимлар уларнинг синоним¹, бошқалари ҳимоя қилишнинг таркибий қисмлари бўлган алоҳида-алоҳида тушунчалар эканлигини эътироф этишади². Фикримизча, уларни ҳар доим ҳам синоним тушунчалар сифатида қўллаб бўлмайди.

Қонунчиликда ҳуқуқларни ҳимоя қилиш воситалари ҳақида бирор тушунтириш ёки доктринал қоида келтирилмаган бўлса-да, назаримизда, ҳуқуқларни ҳимоя қилишга қаратилган барча чоралар, усуллар ва ҳимоя шакллари бевосита ва билвосита фуқаролик-ҳуқуқий ҳимоя қилиш воситалари³ сифатида мужассамлашган. Қолаверса, ушбу воситалар ҳуқуқ бузилишининг олдини олиш, ҳуқуқбузарликни баргаф этиш, бузилган ҳуқуқларни тиклаш ва (ёки) уларнинг бузилиши оқибатида етказилган зарарларни қоплаш учун ишлатилиши мумкин бўлган чоралардир. Бошқача айтганда, «ҳуқуқни ҳимоя қилиш» категорияси мазмунини бузилган ҳуқуқни тиклаш ва унинг бузилишининг олдини олиш ҳамда уни амалга оширишда ҳимоя воситаларини

қўллашга қаратилган фаолият ташкил этади.

Тадбиркорлик субъектлари ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини фуқаролик-ҳуқуқий ҳимоя қилишнинг усуллари Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 11-моддасида келтирилган ва ушбу усуллар тугал эмаслиги белгиланган. Бу эса, қонунда тақиқланмаган бошқа ҳимоя усулларида ҳам фойдаланиш имкониятини беради. Жумладан, қонун ҳужжатлари барқарорлигини таъминлаш, мол-мулкнинг айрим турларига бўлган хусусий мулк ҳуқуқининг вужудга келганлигини, ўзгарганлигини ва беқор қилинганлигини давлат рўйхатидан ўтказиш⁴ ҳамда келажакда низони ҳал қилишнинг муқобил усуллари назарда тутилган⁵. Мазкур усуллар тадбиркорларнинг мулкӣ ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, қонун ва шартнома асосида уларга тегишли бўлган мулкни эгаллаш, фойдаланиш, тасарруф этиш билан боғлиқ барча мулкӣ вақолатларни амалга оширишни таъминлайди ва ҳар қандай давлат органининг хўжалик фаолиятига ноқонуний аралашувидан ҳимоялайди.

Қайд этиш лозимки, фуқаролик қонунчилигидаги ҳимоя усулларида фойдаланиш имкониятлари кенгайиб бормоқда. Айни пайтда, тадбиркорлик субъектларини солиқ органларининг қонунга хилоф ҳаракатларидан фуқа-

ролик-ҳуқуқий ҳимоя қилишда улардан бирдек фойдаланиб бўлмайди, бир вақтнинг ўзида фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоялашнинг бир неча усулларидан фойдаланиш истисно этилмайди. Ҳуқуқни қўллаш амалиёти хусусиятларидан ҳамда процессуал қонунчилик талабларидан келиб чиқиб, муайян низо юзасидан фақат муайян фуқаролик-ҳуқуқий ҳимоя усули асосида ҳимояланиш таъминланади. Зеро, тадбиркорлик субъектларининг хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ўзига хос хусусиятга эгадир⁶. Оммавий ва хусусий ҳуқуқий муносабатлар жараёнида манфаатлар тўқнаш-видаги низоларни ҳал этиш борасидаги танланган чоралар профессор М.Баратов таъкидлаганидек, мамлакат бозор иқтисодиётига яқинлашиб бориши билан маъмурий тартиб-қоидалар ўз ўрнини фуқаролик-ҳуқуқий институтларига бўшатиб беради⁷.

Тадбиркорлик субъектларининг солиқ-ҳуқуқий муносабатларида юзага келадиган низоларда битимни ҳақиқий эмас деб топиш ва унинг ҳақиқий эмаслиги оқибатларини қўллаш билан боғлиқ фуқаролик ҳимоя усулини қўллаш бироз баҳсли кўринса-да, солиқ қонунчилигидаги концептуал ўзгаришлар солиқ-ҳуқуқий муносабатларда фуқаролик ҳуқуқи қоидаларини кенг қўллаш имкониятини юзага келтирди. Хусусан, солиқ қонунчилигида солиқ мажбурияти бажарилишини таъминлаш усуллари сифатида мол-мулк гарови, кафилликнинг белгиланиши гаров ҳамда кафиллик битимлари билан боғлиқ муносабатларга нисбатан, агар солиқ қонун ҳужжатларида бошқача қоида белгиланмаган бўлса, фуқаролик қонун ҳужжатларининг қоидалари қўлланилиши учун имкон яратди.

Лекин, ҳуқуқни қўллаш амалиётида

Давлат солиқ қўмитаси 2021 йилнинг февраль ойида «Лозим даражада эҳтиёткорлик» хизматини ишга тушириб, унда «шубҳали солиқ тўловчилар» рўйхатини шакллантирди⁸. Ушбу рўйхатга тушган корхоналарга битим қалбакилиги (кўзбўямачилик учун тузилганлиги) оқибатларини солиқ органлари томонидан қўллаш мумкинлигига асосланиб, уларни қўллаш масаласини солиқ идоралари томонидан мустақил амалга ошириш ҳолатлари кузатилди ва бу ижтимоий тармоқларда тадбиркорларнинг жиддий эътирозига сабаб бўлди⁹. Фуқаролик кодексига кўра эса, бундай битимлар ўз-ўзидан ҳақиқий эмасдир.

Кўзбўямачилик учун тузилган битимда тарафларнинг мақсади бошқа битимни яшириш ҳисобланиб, ушбу битимни ҳақиқий эмас деб топиш Фуқаролик кодекси 114-моддасининг иккинчи қисмида назарда тутилган оқибатларни келтириб чиқармайди. Кўзбўямачилик учун тузилган битим суд тартибида ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин ва низолашилаётган битим ҳақиқатда қайси битимни яшираётганлиги аниқланиши лозим. Чунки, судга фуқаролик қонун талаблари кўзбўямачилик учун тузилган ҳамма битимни ҳам ҳақиқий эмас деб топиш имкониятини бермайди, баъзан беркитилган битим қонуний бўлиши мумкин. Солиқ кодексининг 14-моддасидаги қоидаларда солиқ органлари ҳар қандай битимнинг юридик таснифланишига баҳо беришга, солиқ тўловчи мақомини, унинг фаолият хусусиятларини ўзгартиришга, фактик жиҳатдан солиқ тўловчиларнинг ҳар қандай битимларини иқтисодий мазмунидан келиб чиқиб, ҳақиқий эмас деб топиш ва унинг оқибатларини қўллаш каби ваколатларга эга бўлиб қолганлиги, профессор О. Оқюлов ўринли қайд этганидек, фуқа-

ролик ҳуқуқининг асосий тамойилларига путур етказмоқда¹⁰.

Тадбиркорлик субъектларини солиқ органларининг бу каби қонунга хилоф ҳаракатларидан ҳимоя қилиш мақсадида қуйидагилар таклиф этилади:

– солиқ қонунчилигидаги солиқ органларининг битимларни ҳақиқий эмас деб топиш ва оқибатларини қўллаш билан боғлиқ фактик ваколатларини чиқариб ташлаш, низоли битимларни ҳақиқий эмас деб топиш ва битимларнинг ҳақиқий эмаслиги оқибатларини қўллаш фақатгина суд ваколатида эканлиги борасида тушунтиришлар бериш;

– бозор иқтисодиётининг ҳамда мулкӣ ҳуқуқларни ҳимоя қилишнинг замонавий талабларидан келиб чиқиб, ҳуқуқий ҳимояни янги фуқаролик-ҳуқуқий ҳимоя усуллари билан такомиллаштириш, хусусан, давлат органининг мансабдор шахси ҳаракатини (ҳаракатсизлигини) қонунга хилоф деб топиш, суд томонидан ҳақиқий эмас деб топилган битимнинг ва ўз-

ўздан ҳақиқий бўлмаган битимнинг ҳақиқий эмаслиги оқибатларини қўллаш, асоссиз орттирилган бойликни қайтариш, раддия беришни талаб қилиш каби усулларни киритиш;

– фуқаролик-ҳуқуқий ҳимоя усуллари билан боғлиқ жараёнларда юзага келишидаги ўзига хос хусусиятларини, ҳуқуқни қўллаш амалиёти учун муайян тушунтиришлар беришга эҳтиёж мавжудлигини, фуқаролик ва солиқ қонунчилигидаги концептуал ўзгаришлар бўйича ҳуқуқни қўллаш амалиётини унификация қилиш заруриятини эътиборга олиб, «Иқтисодий судлар томонидан Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси умумий қисмини қўллашнинг айрим масалалари ҳақида»ги Олий суд Пленуми қарорининг янги таҳрирдаги лойиҳасини ишлаб чиқиш.

Р. БЕРДИЯРОВ,
Тошкент давлат юридик
университети тадқиқотчиси

¹ Умаров Т. Ўзбекистонда шахсий номулкӣ ҳуқуқларни фуқаролик-ҳуқуқий воситаларида ҳимоя қилиш масалалари. Т.: «Фан» нашриёти, 2000. – 43-б.

² Мильков А.В. Правовое регулирование защиты гражданских прав и правовых интересов. Дисс...док.юр.наук.М.: 2015.

³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати (электрон китоб)да «восита» (арабча) «чора», «тадбир», «усул» каби маъноларни анлатади.// <https://www.ziyouz.com>.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг «Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 39-сон, 446-модда.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Низоларни муқобил ҳал этишнинг механизмларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 18.06.2020 й., 07/20/4754/0771-сон.

⁶ Раҳмонқулов Ҳ., Рўзиназаров Ш., Оқюлов О., Азизов Х., Имомов Н. Хусусий мулк объектларининг ҳуқуқий мақоми. – Т.: 2007. – 116-124-б.

⁷ Боротов М.Х. Фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар субъекти сифатида давлат иштирокчининг назарий ва амалий муаммолари: Юрид. фан. док. ...дис. – Тошкент, 2008. 9-б.

⁸ <https://www.soliq.uz>.

⁹ <https://www.kun.uz>.

¹⁰ Оқюлов О. Фуқаролик кодекси – кундалик турмушимиз ҳуқуқий негизи //Одиллик мезони. 2020. №5.– 15-б.

МЕҲНАТ НИЗОЛАРИ БИЛАН БОҒЛИҚ ИШЛАРНИ КЎРИШ

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Судлар томонидан меҳнат шартномаси (контракти)ни бекор қилишни тартибга солувчи қонунларнинг қўлланилиши ҳақида»ги қарорида мулкчиликнинг барча шаклидаги корхоналар, муассасалар, ташкилотларда, шунингдек айрим фуқаролар ихтиёрида меҳнат шартномаси (контракт) бўйича ишлаётган жисмоний шахсларнинг меҳнатга оид муносабатлари меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солинишига судларнинг эътибори қаратилган.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 270-моддасига кўра, судга ёки меҳнат низолари комиссиясига мурожаат этиш учун куйидаги муддатлар белгиланади:

- ишга тиклаш низолари бўйича – ходимга у билан меҳнат шартномаси бекор қилинганлиги ҳақидаги буйруқнинг нусхаси берилган кундан бошлаб бир ой;

- ходим томонидан иш берувчига етказилган моддий зарарни тўлаш ҳақидаги низолар бўйича – зарар етказилганлиги иш берувчига маълум бўлган кундан бошлаб бир йил;

- бошқа меҳнат низолари бўйича – ходим ўз ҳуқуқи бузилганлигини билган ёки билиши лозим бўлган кундан бошлаб уч ой.

Ушбу моддада белгиланган муддатлар узрли сабабларга кўра ўтказиб юборилган тақдирда, бу муддатлар суд ёки меҳнат низолари комиссияси томонидан қайта тикланиши мумкин.

Ходимнинг соғлиғига етказилган зарарни қоплашга доир низолар бўйича судга мурожаат қилиш учун муддат белгиланмайди.

Судья даъво қилиш муддати ўтказиб

юборилган деган асос билан даъво аризани қабул қилмасликка ҳақли эмас. Суд даъво муддати узрли сабабларга кўра ўтказиб юборилган деб топса, бу муддатни тиклайди. Агар суд ишдаги ҳужжатларни ҳар томонлама текшириб, судга мурожаат қилиш муддати узрсиз сабабларга кўра ўтказиб юборилганлигини аниқласа, даъвони рад этади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 10-моддаси ҳамда Фуқаролик кодекси 153-моддасининг иккинчи қисми мазмунига кўра, фуқаролик суд ишларини юритиш тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги асосида амалга оширилиши туфайли даъвогарнинг судга мурожаат этиш муддатини ўтказиб юборганлиги масаласи суд томонидан фақат низодаги тарафнинг берган аризасига мувофиқ қўлланилади.

Амалиётда даъво муддатини қўллашда хатоликларга йўл қўйилаётганлиги ҳолатлари ҳам учрайди.

Масалан, ходим меҳнат шартномаси бекор қилинганлиги ҳақидаги буйруқнинг нусхасини олгандан кейин судга эмас, балки прокуратура органларига, касаба уюшмаларига мурожаат қилиши, ушбу органларнинг жавобини олгандан кейин судга даъво тақдим этиши мумкин. Судлар томонидан бундай ҳолатларда иккинчи тарафнинг даъвогар томонидан бир ой муддат ўтказиб юборилган, деган важига мувофиқ даъвони рад этиш ҳоллари ҳам мавжуд.

Ваҳоланки, ходим прокуратура ёки касаба уюшмасига қачон мурожаат қилганлигини ва тегишли жавоб хатини қачон олганлигини аниқлаш лозим.

Меҳнат шартномаси корхонанинг туга-

тилиши сабабли Меҳнат кодекси 100-моддаси иккинчи қисмининг 1-банди бўйича бекор қилинган шахсларни ишга тиклаш ҳақидаги низоларни ҳал қилишда корхона мулкдорининг алмашиши ёки унинг қайта ташкил этилиши (қўшилиши, бўлиниши, янгидан ташкил топиши, ажралиб чиқиши, бирлашиши) корхонанинг тугатилиши деб қаралмаслигини ва меҳнат муносабатларини бекор қилишни келтириб чиқармаслигини судлар назарда тутмоқлари зарур.

Корхона мулкдори ўзгарганда, шунингдек у қайта ташкил қилинганда ходимнинг розилигига кўра меҳнат муносабатлари давом этириливеради. Янги мулкдор фақат корхона раҳбари, унинг ўринбосарлари, бош бухгалтер, корхонада бош бухгалтер лавозими бўлмаган тақдирда эса, бош бухгалтер вазифасини амалга оширувчи ходим билан меҳнат шартномасини Меҳнат кодексининг 100-моддасига кўра бекор қилишга ҳақли. Иш берувчининг ташаббусига кўра корхонанинг қолган ходимлари билан меҳнат шартномаси фақат мазкур модданинг иккинчи қисмида назарда тутилган бошқа асослар бўйича бекор қилинишига йўл қўйилади.

Корхона номининг ўзгариши, шунингдек корхонанинг бир орган ихтиёридан бошқасига ўтказилиши корхонанинг тугатилиши деб баҳоланиши мумкин эмас ва бу меҳнат муносабатларининг бекор қилинишига олиб келмайди.

Шундай бўлса-да, айрим ҳолларда суд томонидан корхонанинг қайта ташкил этилиши унинг тугатилиши сифатида қаралади ва оқибатда хатоликларга йўл қўйилади.

Меҳнат кодексининг 276-моддасига кўра, айрим тоифадаги давлат хизматчиларининг меҳнат шартномасини бекор қилиш, бошқа ишга ўтказиш, асоссиз равишда бошқа ишга ўтказиш ёки меҳнатга оид муносабатларни бекор қилиш билан боғлиқ ҳолда етказилган зарарни ундириш ва интизомий жазо бериш масалаларига

тааллуқли меҳнат низолари қонунда белгиланган тартибда кўриб чиқилади.

Қайд этиш жоизки, яқин кунгача судларда айрим тоифадаги давлат хизматчиларининг меҳнат шартномасини бекор қилиш, бошқа ишга ўтказиш, асоссиз равишда бошқа ишга ўтказиш ёки меҳнатга оид муносабатларни бекор қилиш билан боғлиқ ҳолда етказилган зарарни ундириш ва интизомий жазо бериш ҳақидаги ишлар бўйича тааллуқлилик масаласида муаммолар мавжуд эди.

Олий суд томонидан тааллуқлилик масаласи бўйича тегишли тушунтиришлар берилди ва ҳозирги кунда бундай меҳнат низолари қонунда белгиланган тартибда кўриб чиқилмоқда.

Судлар ходим билан меҳнат шартномаси бекор қилинишининг қонунийлигини буйруқда кўрсатилган асослар бўйича текшириши лозим. Меҳнат муносабатининг бекор қилинишини суд бошқа асосда кўришга ҳақли эмас.

Агар суд ишга тиклаш ҳақидаги низони ҳал қилишда иш берувчининг меҳнат муносабатларини бекор қилишга асоси бўлган деб топса, аммо меҳнат шартномасини бекор қилиш таърифи нотўғри ёки амалдаги қонунларга мос бўлмаса, суд таърифни ўзгартиради ва ҳал қилув қарорида меҳнат шартномасини бекор қилиш сабабини қонунларга аниқ мос ҳолда, қонуннинг тегишли моддаси (банди)га таянган ҳолда кўрсатади.

Ходимнинг илтимосига биноан суд ҳал қилув қарори чиқаришда меҳнат шартномасини бекор қилиш таърифини ўз ташаббусига кўра тарафларнинг келишувига асосан ўзгартириш билан чекланиши ҳам мумкин.

З. БАБАДЖАНОВА,
Қорақалпоғистон Республикаси
суди судьяси

ИЖАРА ШАРТНОМАСИ ВА ТУРЛАРИ

«Ижара» сўзи арабча «ижора» сўзидан олинган бўлиб, мол-мулкни ёллаш бўйича келишувни англатади. Унга кўра бир томон (мулкдор) иккинчи томонга (ижарачига) маълум ҳақ эвазига мол-мулкни вақтинча фойдаланиш учун топширади.

С. Б. Бобокуловнинг фикрига кўра, қадимги ўтмишда ижара муносабатлари қандай шаклларда бўлганлиги тўғрисида аниқ-равшан маълумотлар мавжуд эмас. Ҳар ҳолда ибтидоий жамоа тузумида ўзгалар мол-мулкидан фойдаланиш мол-мулкни ҳақ тўламасдан фойдаланиб бўлгандан кейин қайтариш шarti билан бериш кўринишида бўлган¹.

Ижара муносабатлари Қадимги Рим давлатида қулдорлик тузуми емирилиб, феодализмга қадам қўйилаётган бир даврда вужудга келганига ҳамда унинг ҳуқуқий асослари Император Конституцияси ва XII жадвал қонунларида ўз аксини топганлигига ишонч ҳосил қилишимиз мумкин². Мазкур манбаларнинг далолат беришича, мулк ижараси муносабатлари дастлабки пайтларданок фуқаролик ҳуқуқи нормалари билан тартибга солинган. Масалан, «Locatio» сўзи ижарага берувчи, «Conductio» сўзи эса ижарага олувчи деган маънони англатган. Б. М. Шакировнинг фикрича, Қадимги Рим ҳуқуқида асосан уч турдаги ижара, яъни:

1. Мулк (ашё) ижараси шартномаси (Locatio-conductio rerum);
2. Хизмат кўрсатиш шартномаси (Locatio-conductio opererum);
3. Ишлар ижараси (пудрат) шартномаси (Locatio-conductio operis) назарда тутилган ва тартибга солинган.

Марказий Осиёда мулк ижараси муносабатларининг вужудга келиши ва ҳуқуқий асосларининг шаклланиши феодализмнинг қарор топиши даврига тўғри келган. Бу давр-

да Марказий Осиёга муслмон ҳуқуқининг кириб келиши ҳам ўзига хос ўрин эгаллайди. Ўша даврда мулк ижарасининг ҳуқуқий асослари ижтимоий-иқтисодий шароитнинг ўзига хос хусусиятлари, урф-одатлари, айниқса, мулкка, хусусан, ерга бўлган муносабат ва шунга ўхшаш бошқа омиллар таъсирида шаклланган ва ривожланган³.

XIX аср охирлари ва XX аср бошларида ижара муносабатлари Марказий Осиё, хусусан, ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида амалда бўлган муслмон ҳуқуқи қоидалари билан бир қаторда, Россия қонунлари билан ҳам тартибга солина бошланган. Бу эса, бир пайтнинг ўзида икки хил ёки аралаш тизимни юзага келтирган.

Ўзбекистонда ижара муносабатларининг ривожланишида 1991 йил 19 ноябрда қабул қилинган «Ижара тўғрисида»ги Қонун алоҳида ўрин эгаллайди. Бу Қонун мамлакатимизда ижарани татбиқ этиш асосларини, ижара муносабатларини жорий этиш мумкин бўлган соҳаларни, ижара муносабатлари субъект ва объектларини, ижара шартномасини тузиш шартлари ва тартиби ҳамда мажбуриятларни бажармаганлик учун жавобгарлик масалаларини тартибга солиш бўйича муҳим қоидаларни ўзида мужассамлаштирган дастлабки норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардан бири ҳисобланади.

Ҳозирги кунда ижара ва ижара муносабатлари билан боғлиқ масалалар Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, Ер кодекси, Уй-жой кодекси, «Ижара тўғрисида»ги, «Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида»ги, «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги, «Дехқон хўжалиги тўғрисида»ги қонунлари ва шу каби бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинади.

Ижара бир шахснинг бошқа бир шахснинг

мол-мулкига ҳақ эвазига муддатли эгалик қилиши ва ундан фойдаланишидир.

Ижара муносабатлари эса, қонунчиликда белгиланган тартибда томонлар ўртасида тузиладиган шартнома асосида амалга оширилади.

Фуқаролик ҳуқуқидан маълумки, икки ёки бир неча шахснинг фуқаролик ҳуқуқлари ва бурчларини вужудга келтириш, ўзгартириш ёки бекор қилиш ҳақидаги келишув шартнома дейилади. Шартнома турлари ичида ижара шартномаси ҳам муҳим ўрин эгаллайди.

Томонларнинг ихтиёрийлик ва тўла тенг ҳуқуқлилиги асосида маълум муддатга тузатилган ижара шартномаси ижара муносабатларининг юзага келишига асос бўлади⁴.

Мулк ижараси шартномаси бўйича ижарага берувчи ижарага олувчига ҳақ эвазига мол-мулкни вақтинча эгалик қилиш ва фойдаланиш ёки фойдаланиш учун топшириш мажбуриятини олади⁵.

Ҳар қандай шартномавий муносабатларда бўлгани каби ижара шартномаларининг ҳам субъектлари ва объектлари мавжуд. Хусусан, ижарага берувчи ва ижарачи, яъни ижарага олувчилар ижара муносабатларининг субъектлари ҳисобланадилар.

Мол-мулк эгаси ёки у вакил қилган идора, шу жумладан, чет эл юридик ва жисмоний шахслари мол-мулкни ижарага бериш ҳуқуқига эга бўлган ижарага берувчи ҳисобланади.

Юридик ва жисмоний шахслар, шу жумладан, чет эл юридик шахслари иштирокидаги қўшма корхоналар, халқаро уюшмалар ва ташкилотлар, шунингдек хорижий давлатлар, халқаро ташкилотлар ижарачи бўлишлари мумкин.

Қуйидагилар ижара муносабатларининг объектлари бўлиши мумкин, хусусан:

корхоналар, айрим ишлаб чиқаришлар, цехлар, фермалар, бошқа бўлинмалар, ташкилотлар;

айрим бинолар, иншоотлар, ускуналар, транспорт воситалари, инвентарлар, асбоблар, бошқа моддий бойликлар;

ер (қишлоқ хўжалиги учун ажратилган

ерлар ижарага фақатгина қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш учун берилди) ва бошқа табиий ресурслар.

Ижарага топширишга йўл қўйилмайдиган корхоналар, ташкилотларнинг, мулк ва табиий ресурсларнинг турлари Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари билан белгилаб қўйилади.

Фуқаролик кодексига кўра, мулк ижарасининг қуйидаги бир неча тури мавжуд:

прокат;

транспорт воситалари ижараси;

бинолар ва иншоотлар ижараси;

корхона ижарага бериш;

лизинг (молия ижараси).

Қонунчилигимизга кўра, мулк ижараси шартномаси оғзаки ва ёзма, шу жумладан, нотариал тартибда тасдиқланган шаклда бўлиши мумкин. Бунда ёзма шаклга нисбатан қонунда қўшимча талаблар, шунингдек шартномани давлат рўйхатидан ўтказишга доир талаблар ҳам қўйилиши мумкин. Мулк ижараси шартномасининг шакли шартноманинг муддати, унинг тарафлари бўлиб кимлар иштирок этиши, ижарага берилаётган мол-мулкнинг тури, мол-мулкнинг тақдирига доир шартларга боғлиқ бўлади.

Мулк ижараси шартномаси жисмоний шахслар ўртасида оғзаки шаклда фақат бир йилдан ортиқ бўлмаган муддатда тузилиши мумкин. Бунда битим баҳоси аҳамиятга эга эмас. Бироқ, агар мулк ижараси шартномасининг алоҳида турларига нисбатан қонунда ёзма шакл белгиланган бўлса, у ҳолда жисмоний шахслар ўртасида тузиладиган бундай мулк ижараси шартномаси муддатидан қатъи назар, оғзаки тузилиши мумкин эмас⁶.

Юридик шахслар ўртасида ёки юридик шахс ва жисмоний шахслар ўртасида тузиладиган мулк ижараси шартномаси ёзма шаклда тузилиши лозим.

Бир йилдан ортиқ муддатга тузиладиган мулк ижараси шартномаси, кўчмас мулк ижараси шартномаси ким тарафидан бўлишидан қатъи назар, ёзма шаклда тузилиши зарур.

Фуқаролик кодексининг тегишли моддаларида мулк ижараси шартномаси шаклига доир қўшимча талаблар ҳам белгиланган.

Жумладан, прокат шартномаси ёзма шаклда тузилади (558-модда). Транспорт воситалари ижараси шартномаси муддатидан қатъи назар, ёзма шаклда тузилиши лозим (565-модда). Бино ёки иншоотни ижарага бериш шартномаси тарафлар имзолайдиган битта ҳужжат тарзида ёзма шаклда тузилади, агар шартнома муддати бир йилдан кам бўлмаган муддатга тузилса, шартнома давлат рўйхатидан ўтказилиши ҳам керак (574-модда). Корхонани ижарага бериш шартномаси тарафлар имзолаган битта ҳужжат тарзида ёзма шаклда тузилади ва у давлат рўйхатидан ўтказилиши лозим (580-модда).

Мулк ижараси шартномаси шартномада белгиланган муддатга тузилади.

Агар мулк ижарасининг муддати шартномада белгиланмаган бўлса, шартнома номуайян муддатга тузилган ҳисобланади.

Бунда тарафлардан ҳар бири бошқа тарафни бир ой олдин, кўчмас мулк ижарасида эса – уч ой олдин ёзма равишда огоҳлантириб, истаган пайтда шартномадан воз кечиши мумкин.

Қонун ёки шартномада номуайян муддатга тузилган мулк ижараси шартномасини бекор қилиш ҳақида олдиндан огоҳлантиришнинг бошқа муддатлари ҳам белгилаб қўйилиши мумкин.

Қонунда мулк ижарасининг айрим турлари учун, шунингдек мол-мулкнинг айрим турларини ижарага олиш учун энг кўп (охирги) муддатлар белгилаб қўйилиши мумкин. Бундай ҳолларда, башарти ижара муддати шартномада белгиланган бўлмаса ва қонунда белгиланган охириги муддат тугагунича тарафлардан ҳеч қайсиси шартномадан воз кечмаса, охириги муддат ўтиши билан шартнома бекор бўлади. Қонунда белгиланган охириги муддатдан ортиқ муддатга тузилган бундай мулк ижараси шартномаси охириги муддатга тенг муддатга тузилган ҳисобланади⁷.

Мулк ижараси шартномасининг алоҳида турлари учун қонунда шартнома амал қилишининг энг кўп муддати белгиланиши мумкин. Масалан, прокат шартномаси бир йилга тузилиши мумкин. «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги Қонуннинг 11-мод-

дасига кўра, ер участкасини ижарага беришнинг энг кўп муддати 50 йилгача бўлиши мумкин⁸.

Ижара шартномаси муддати тугаганидан кейин ҳам ижарачи ижарага олинган мулкдан амалда фойдаланишни давом эттираверса ҳамда ижарага берувчи ижара шартномаси муддати тугагунига қадар бунга ҳеч қандай эътироз билдирмаган ва шартномада ўзгача шартлар кўзда тутилмаган бўлса, у ҳолда шартнома худди шу муддатга давом эттирилган ҳисобланади.

Шартнома муддати тугагач, шартномадаги ўз мажбуриятларини лозим даражада бажарган ижарачи шартномани қайта тиклашда бошқа шахсларга нисбатан устун ҳуқуққа эга бўлади.

Мулк ижараси шартномаси мулкдор томонидан мол-мулкни тасарруф этиш усулини ўзида ифодалайди. Мулк ижараси шартномаси мулкдорга мулкни ижарага бериш орқали муайян даромад кўриш имкониятини беради. Мазкур шартнома тадбиркорлик фаолиятида ҳам, бошқа, шу жумладан, маиший соҳаларда ҳам кенг қўлланилади. Бунда мулкдор ўзи томонидан вақтинча фойдаланилмаётган мол-мулкни ижарага беради.

Умумий қоидага кўра, мулк ижараси шартномасида мол-мулк ижарага берувчи томонидан ижарага олувчига эгалик қилиш ва фойдаланиш ёки мол-мулкдан фақат фойдаланиш учун топширилади. Масалан, транспорт воситалари ижараси шартномаси, прокат шартномаси ижарага олувчига эгалик қилиш ва фойдаланиш учун топширилади. Бино ва иншоотлар ижарасида эса объект ижарага олувчига фақат фойдаланиш учун топширилади.

Мол-мулкни топширишга қаратилган бошқа шартномалардан, масалан, олди-сотди, қарз шартномаларидан фарқли равишда мулк ижараси бўйича эгалик қилиш ва фойдаланиш ёки фойдаланиш вақтинчалик бўлади.

Мулк ижараси шартномаси ҳақ эвазига тузилади. Мулк ижараси шартномаси объектлари ижарага олувчига ҳақ эвазига топширилади. Акс ҳолда мол-мулкдан текин фойдаланиш юзага келиб қолади.

Вақтинчалик эгалик қилиш ва фойдаланиш шартлари мулк ижараси шартномаси билан белгиланади. Агар шартнома ижарага олувчи томонидан тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун тузилган бўлса, у ҳолда ижарага олинган мол-мулкдан тегишли даромад олишни назарда тутати. Бундай даромад агар бундай шартномага зид бўлмаса, бошқа ҳолатларда ҳам олиниши мумкин. Умумий қоида бўйича бундай ҳолатларда олинган даромад, шу жумладан, маҳсулот, ҳосил ва мевалар ижарага олувчининг мулки ҳисобланади.

Шу билан бирга, қонунда ёки мулк ижараси шартномасида ушбу мол-мулкни ижарага олиб фойдаланишдан олинадиган даромадларнинг кимга тегишли бўлиши ҳақида бошқача шартлар ҳам белгиланиши мумкин⁹.

Ижара муносабатларини тартибга солувчи миллий қонунчилигимизда баъзи бўшлиқлар мавжуд. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, Ер кодекси, Уй-жой кодекси ва бошқа махсус қонунларда ижара ҳамда унинг объектининг турли маъноларда ишлатилиши судларда бу каби низоларни кўришда баъзи тушунмовчиликларни келтириб чиқармоқда.

Масалан, Уй-жой кодексининг 9-моддасида кўп квартирали уйлардаги турар жойларни саноат эҳтиёжлари учун ишлатиш, *ижара ёки арендага* бериш ман этилади¹⁰, деб таъкидлаб ўтилган. Мазкур нормада «ижара» ва «аренда» сўзлари бир ўринда кетма-кет қўлланилганлигини кўришимиз мумкин. Шунингдек, мазкур Кодекс 133-моддасининг иккинчи қисмида давлат ва хусусий уй-жой фондларидаги жойларнинг мулкдорлари, *ижарага, арендага* олувчилари ўзларига кўрсатиладиган коммунал хизматлар учун қонун ҳужжатларига ва коммунал хизматлар кўрсатувчи корхоналар (ижрочилар) билан тузилган шартномаларга мувофиқ мажбурий тўловлар тўлайди¹¹, деб белгиланган. Ушбу нормада ҳам «ижара» ва «аренда» сўзлари бир ўринда кетма-кет қўлланилган. Бу каби такрорланишларни бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ҳам кузатишимиз мумкин.

Б. СУЛТОНОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги
Судьялар олий мактаби тингловчиси

¹ Бобоқулов С.Б. Ижара ҳуқуқи. Дарслик. -Тошкент, «Илм зиё», 2009. 5-б.

² Шомухаммедов З.Ш. Рим хусусий ҳуқуқи. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2002. 104-107-б.

³ Усманов М.Б. Қишлоқ хўжалигида ижара муносабатларини ҳуқуқий тартибга солишнинг назарий муаммолари: Юрид. фан. док. дисс. Автореферати. – Тошкент, ЎзРФА ФХИ, 1997. 40-б.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг Ижара тўғрисидаги қонуни 5-моддаси // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1992 й., 1-сон, 45-модда; 1993 й., 9-сон, 329-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2000 й., 5-6-сон, 153-модда.

⁵ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz), 2018 йил 23 октябрь.

⁶ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz), 2018 йил 23 октябрь.

⁷ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz), 2018 йил 23 октябрь.

⁸ Ўзбекистон Республикасининг Фермер хўжалиги тўғрисидаги қонуни 11-моддаси // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 40-41-сон, 433-модда.

⁹ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz), 2018 йил 23 октябрь.

¹⁰ Ўзбекистон Республикасининг Уй-жой кодекси 9-моддаси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz).

¹¹ Ўзбекистон Республикасининг Уй-жой кодекси 133-моддаси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz).

ҲАҚ ЭВАЗИГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ШАРТНОМАСИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Маълумки, фуқаролик ҳуқуқида ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш шартномаси алоҳида юридик категория сифатида қаралади. Ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш шартномасига оид қоидалар Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси (ФК)нинг 38-бобида белгиланган бўлиб, ҳақ тўлаш, шартномани бажариш, уни бузганлик учун жавобгарлик ва шартномани бекор қилиш, ҳақ эвазига ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишга оид нормаларни ўз ичига олган.

ФК 703-моддасининг иккинчи қисмига кўра, ушбу бобнинг қоидалари алоқа хизмати, тиббиёт, ветеринария, аудиторлик, маслаҳат, ахборот хизматлари, таълим бериш, сайёҳлик хизмати ва бошқа хизматлар кўрсатиш шартномаларига татбиқ этилади.

Бугунги кунда иқтисодий тармоқларнинг жадал ривожланаётганлиги, замонавий хизматлар ва сервиснинг ҳаётимизга кириб келаётганлиги, турлари кенгайиб бораётганлиги ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш соҳасини фуқаролик-ҳуқуқий тартибга солишни қайта кўриб чиқишни ва такомиллаштиришни тақозо этади.

Хусусан, тиббий хизмат кўрсатишга оид йўналишлар бўйича таҳлил қилишга ҳаракат қиламан.

Фуқаронинг соғлиғи номоддий неъмат ҳисобланади ва фуқаролик ҳуқуқлари объекти таркибига киради. И. Б. Зокиров фуқаролик ҳуқуқи объекти ҳисобланган номоддий неъматларни санаб ўтар экан, улар жумласига фуқаронинг соғлиғини ҳам киритиб ўтади. Унинг фикрига кўра, моддий кўринишдаги неъматлар (ашёлар) билан бир қаторда номоддий неъматлар ҳам фуқаролик ҳуқуқининг объекти ҳисобланади. ФКда номоддий неъматлар тушунчаси берилган бўлиб, унга асосан фуқарога туғилишдан ёки

қонун бўйича тегишли бўлган шахснинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни, шахсий дахлсизлиги, кадр-қиммати ва пок номи, касбий нуфузи, хусусий ҳаёт дахлсизлиги, шахсий ва оммавий сирлари, эркин кўчиб юриш, туриш ва яшаш жойини танлаш, муаллифлик ва бошқа шахсий мулкӣ ҳуқуқлари номоддий неъматлар ҳисобланади¹.

Юридик адабиётларда фуқаронинг соғлиғи тушунчасига алоҳида юридик категория сифатида эмас, шахснинг номулкий ҳуқуқлари таркибидаги элементлардан бири сифатида қараш ҳоллари учрайди. Хусусан, айрим муаллифларнинг фикрича, соғлиққа бўлган ҳуқуқ жисмоний шахс – фуқаронинг шахсий номулкий ҳуқуқи бўлиб, унинг муҳофазасини амалга оширишни талаб қилиш ва унинг бузилмаслигига бўлган ҳуқуқ, одатда, фуқаролик-ҳуқуқий воситалар билан амалга оширилади. Шу сабабли, соғлиқни сақлаш ҳуқуқи ёки фуқаронинг ўз соғлиғига бўлган ҳуқуқи шахсий номулкий ҳуқуқ сифатида ФКнинг 99-моддасида ўз ифодасини топган².

Соғлиқни сақлаш соҳасида давлат муассасалари билан бир қаторда хусусий тиббиёт йўналиши ҳам жадал ривожланмоқда. Даволаш фаолияти турлари 50 тадан 126 тага кўпайтирилиб, қатор имтиёзлар берилгани туфайли ўтган йили 634 та хусусий тиббиёт муассасаси ташкил этилди³.

Фуқароларнинг соғлиғини сақлашда ФК нормалари ҳам алоҳида ўрин тутади. Кодекс 703-моддасининг биринчи қисмига кўра, ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш шартномаси бўйича ижрочи буюртмачининг топшириғи билан ашёвий шаклда бўлмаган хизматни бажариш (муайян ҳаракатларни қилиш ёки муайян фаолиятни амалга ошириш), буюртмачи эса бу хизмат учун ҳақ тўлаш мажбуриятини олади.

Ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш шартномаси субъектлари сифатида буюртмачи ва ижрочи иштирок этади. Тўғри, тиббий хизмат кўрсатувчи муассасалар билан аксарият ҳолатларда бемор буюртмачи ва ҳақ тўловчи сифатида шартнома тузади ва тиббиёт муассасаси ижрочи сифатида ҳақ эвазига тиббий хизмат кўрсатади. Бироқ, шуни алоҳида таъкидлаш керакки, бемор ҳар доим ҳам буюртмачи бўлавермайди.

ФКнинг 2-моддасига кўра, фуқаролар, юридик шахслар ва давлат фуқаролик қонун ҳужжатлари билан тартибга солинадиган муносабатларнинг иштирокчилари бўладилар. Ушбу нормадан келиб чиқиб, табиийки, фуқаролар, юридик шахслар ва давлат фуқаролик ҳуқуқи субъектлари ҳисобланади. Ушбу Кодекснинг 102-моддасига кўра, битимлар кўп тарафлама бўлиши, 354-моддасига кўра, тарафлар аралаш шартнома тузишлари мумкин.

Фикримизча, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 214-моддаси тартибида иш берувчи меҳнат шартномаси тузиш чоғида дастлабки тарзда ва кейинчалик (иш давомида) вақти-вақти билан ходимларни тиббий кўриқдан ўтказишни ташкил қилиш мажбуриятидан келиб чиқиб, иш берувчининг тиббиёт муассасаси билан ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш ҳақида шартнома тузиш ҳуқуқига эга эканлиги далил бўла олади. Шунингдек, юртимизда ижтимоий аҳамиятга молик касалликларни ва ижтимоий тоифадаги шахсларни бепул даволаш ва ташхис қўйиш юзасидан ордер тизими жорий этилганлиги, бунда бемор давлатнинг ваколатли соғлиқни сақлаш бўлимлари томонидан берилган ордерни тиббиёт муассасасига тақдим этиш орқали бепул имтиёзли даволаниш ҳуқуқига эга бўлишини ҳам мисол сифатида келтириш мумкин. Яъни, тиббиёт муассасаси беморни даволайди, иш берувчи ёки давлат кўрсатилган хизмат учун ҳақ тўлаш мажбурия-

тини олади. Мазкур ҳолатда ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш шартномаси иштирокчилари бўлиб, давлат ёки иш берувчи буюртмачи сифатида, бемор наф олувчи ва тиббий муассаса хизмат кўрсатувчи ёки ижрочи сифатида намоён бўлади. Бироқ, шартноманинг бундай кўп тарафлама бўлиши, яъни наф олувчи тушунчаси ФКнинг 38-бобида назарда тутилмаган.

Ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш шартномасида учинчи шахс буюртмачи сифатида қатнашган ҳолларда беморнинг наф олувчи сифатида ҳуқуқ ва мажбуриятлари вужудга келади. Яъни, бемор сифатли, малакали тиббий хизматдан фойдаланиши, дори-дармонлар билан имтиёзли таъминланиши, ўз соғлиғи ҳақида маълумотлар олиши, тегишли тартибда меҳнатга вақтинча лаёқатсизлик варақаси олиши ёки тиббий хизмат кўрсатилишини ёхуд тиббий аралашувни рад этиши мумкин.

Бироқ, фуқаронинг соғлиғи ФКда шартномавий муносабатлар объекти сифатида назарда тутилмаган.

Шу сабабли, фикримизча, ФКнинг 38-бобини қайта кўриб чиқиш ва унда ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш шартномасини тузиш ва расмийлаштириш тартиби, ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш шартномасининг асосий қоидалари, ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш шартномасида ижрочининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, буюртмачининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, наф олувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, шартнома шартларини бузганлик учун жавобгарлик, сифатсиз хизмат кўрсатиш оқибатлари, сифатсиз хизмат кўрсатилганда буюртмачи ёки наф олувчининг ҳуқуқлари, шартноманинг бекор бўлиши каби моддаларни киритиш лозим.

А. КАРИМОВ,
Фаргона вилоят судининг
иқтисодий ишлар бўйича судьяси,
юридик фанлар бўйича фалсафа доктори

¹ Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи. –Тошкент: ТДЮИ, 2009. 218-б.

² Якубова И.Б. Япония ва Ўзбекистон қонунчилигида шахсий-номулик ҳуқуқларнинг фуқаролик-ҳуқуқий муҳофаза қилиниши: юрид. фан. номз. дисс...Автореф. –Тошкент: 2018. 8-б.

³ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 24.01.2020 // president.uz расмий сайти.

АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИДА КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Ўзбекистонда бозор иқтисодиёти муносабатларини ривожлантиришнинг муҳим воситаларидан бири ишлаб чиқариш, ташқи иқтисодий ва инвестиция жараёнларига замонавий халқаро корпоратив менежмент стандартларини жорий этиш асосида корпоратив бошқарув тизимини такомиллаштиришдир.

Айниқса, иқтисодиётнинг турли соҳаларида акциялаштириш жараёнларининг жадаллашуви ҳамда хорижий инвесторларнинг акциядорлик жамиятлари фаолиятида иштирокининг ортиши ушбу ташкилий тузилмаларда корпоратив бошқарув механизмини ривожлантиришни кун тартибига кўяди.

Ўзбекистонда фаолият кўрсатувчи акциядорлик жамиятларида самарали корпоратив бошқарув тизимини ташкил этиш зарурияти, биринчидан, улар фаолиятига хорижий ва миллий инвестицияларни жалб қилишни рағбатлантириш, иккинчидан, акциядорлик жамиятларининг бозор қийматини ошириш, учинчидан, иқтисодиётни бошқариш тизимида марказлаштиришни чеклаш, тўртинчидан, иқтисодиётнинг турли тармоқ ва соҳаларида акциялаштириш жараёнларини янада тезлаштириш нуқтаи назаридан муҳим аҳамиятга эга.

Корпоратив бошқарув акциядорлар ва акциядорлик жамияти бошқарув органларининг ўзаро муносабатларини мувофиқлаштирувчи механизмдир.

Унинг воситасида акциядорлар (инвесторлар) жамият бошқарув органлари фао-

лиятини назорат ва мониторинг қилиш имкониятига эга бўладилар.

Бинобарин, корпоратив бошқарув механизми асосида жамият бошқарув органларининг акциядорлар олдида ҳисобдорлиги таъминланади.

«Корпоратив бошқарув» атамаси ХХ асрнинг 80-йилларида вужудга келган бўлиб, тижорат ташкилотларининг янги бозорлар ва молиялаш манбаларига эга бўлишга интилиши, инвестиция ҳамда иқтисодий жараёнларда глобаллашув жараёнларининг кучайиши, тижорат ташкилотларида бошқарув принципларининг унификациялашиши натижасида ривожланган.

Ўзбекистондаги акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарув механизмини жорий этиш зарурияти давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнлари билан бевосита боғлиқ.

Маълумки, акциядорлик жамияти, корпорация, холдинг ва бошқа шу каби шаклдаги ташкилий бошқарувга асосланадиган тадбиркорлик бирлашмаларида мулкдор (акциядор) ушбу ташкилий бирлашмаларнинг бошқарувида иштирок этмасдан, бошқарув ваколатини директорлар кенгаши, менежмент каби профессионал бошқарувчиларга топширади. Корпоратив бошқарувнинг зарурияти акциядорлик жамияти фаолияти самарадорлигини таъминлаш асосида, жамият мулкдорлари ва жамият фаолиятидан манфаатдор шахслар ҳуқуқларини ҳимоя қилишдан иборат.

Корпоратив бошқарув механизми акция-

дорлик жамияти директорлар кенгашининг акциядорлар олдида, менежерларнинг директорлар кенгаши олдида, йирик ҳажмдаги акцияларга эга шахсларнинг миноритар акциядорлар олдида, акциядорлик жамиятининг харидорлар олдида жавобгарлигини таъминлашга қаратилган.

Корпоратив бошқарув муносабатлари фақат акциядорлик жамиятлари фаолияти билан чекланиб қолмасдан, бошқа ташкилий-ҳуқуқий шаклдаги тадбиркорлик тузилмалари (корпорациялар, холдинглар ва бошқа) фаолиятига нисбатан ҳам татбиқ этилади.

Корпоратив ҳуқуқ соҳасида изланишлар олиб борган аксарият тадқиқотчилар самарали корпоратив бошқарув тизимининг ташкил этилиши акциядорлик жамиятларининг бозор муносабатлари шароитида рақобатбардошлигини ошириши ҳамда даромадлари кўпайишида муҳим омил бўлишини таъкидлайдилар.

Чунки, самарали корпоратив бошқарув механизми воситасида акциядорлар, акциядорлик жамиятлари даромадлари ва бозор қийматини оширишни таъминлаш мақсадида жамият бошқарув органлари фаолиятини назорат қилиш имкониятига эга бўладилар. Бу эса, бошқарув органлари фаолият самарадорлигини оширишда муҳим омил бўлади.

Акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарув тизимини ташкил этишнинг зарурияти компания фаолиятига инвестицияларни жалб этишни рағбатлантиришдан иборат. Инвесторларнинг фикрига кўра, самарали корпоратив бошқарув тизимининг мавжудлиги акциядорлик жамиятлари фаолияти мусаффолигини таъминлайди. Натижада инвесторнинг инвестициявий фаолиятида унинг капитал йўқотишига доир таваккалчилиги камаяди.

Ўзбекистонда ташкил этилган ва фаолият кўрсатадиган акциядорлик жамиятларида самарали корпоратив бошқарувни ташкил этишнинг сабаби ҳам айнан акция-

дорлик жамиятлари фаолиятида инвесторларни, хусусан хорижий инвестицияларни жалб қилишни рағбатлантириш омилидан келиб чиқади.

Ривожланган хорижий давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, акциядорлик жамиятлари фаолиятида институционал инвестицияларни жалб қилишни рағбатлантириш акциядорлик жамияти акцияларининг бозор қийматини оширишнинг асосий омилларидан биридир.

Инвесторлар тегишли компания (акциядорлик жамиятлари, корпорация, холдинг) иқтисодий фаолиятига инвестиция кириштиш жараёнида компания акциядорлари, хусусан миноритар акциядорлар манфаатлари қай даражада ҳимоя қилиниши, компания бошқарув фаолияти қай тарзда ташкил этилганлиги, компания бошқарув ва назорат функцияларининг тақсимланиши, компания фаолияти хусусидаги маълумотлар ҳақида инвесторларни хабардор қилиш тартиби ҳақида маълумотларга эга бўлишга интилишлари табиийдир.

Шу сабабли, аксарият компаниялар ўз фаолиятида самарали бошқарув ва назорат тизимини яратиш асосида хорижий инвестицияларни жалб этишни мақсад қилади. Чунки, инвесторлар ўз инвестицияларини айнан самарали корпоратив бошқарув тизими мавжуд бўлган компаниялар фаолиятига киритишга интиладилар.

Хулоса қилиб айтганда, фаолият кўрсатувчи акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарувнинг халқаро стандартларини жорий этиш акциядорлик жамиятларининг инвестициявий жозибадорлигини оширади, инвесторларни жалб қилишга кўмаклашади, акциядорлик жамияти кредитлаш ставкаларини пасайтиради, уларнинг бозор қиймати кўтарилишида муҳим восита бўлади.

Д. СОАТОВ,
Фориш туман иқтисодий
суди раиси

НИЗОЛАРНИНГ ТААЛУҚЛИЛИГИ БИЛАН БОҒЛИҚ АЙРИМ МАСАЛАЛАР

Тааллуқлилик муайян низонинг у ёки бу суд (давлат органи) томонидан кўрилиши ва ҳал қилинишига бўлган алоқадорлигини белгилаш институти сифатида муҳим аҳамиятга эга. Тааллуқлилик процессуал қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади.

Судларнинг у ёки бу низони кўриб чиқиш мазкур судга тааллуқли эмас деб, ёхуд даъво аризасида кўйилган талаб суднинг ваколатига кирмаслиги тўғрисидаги важ билан даъво аризаси (ариза, шикоят)ни қабул қилишни рад этиши, ёки аввалига даъво аризаси (ариза, шикоят)ни иш юритишга қабул қилиб, кейинчалик ишнинг судга тааллуқли эмаслиги тўғрисидаги асос билан иш юритишни тугатиши томонларнинг ҳақли эътирозига сабаб бўлиши табиий.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 июлдаги «Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва одил судлов самарадорлигини оширишга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-6034-сонли Фармони талабидан келиб чиқиб, фуқароларнинг одил судловга эришиш даражасини юксалтириш, ишларни судда кўриш сифатини ошириш мақсадида суд тизимида 2021 йил 1 январдан бошлаб вилоят ва унга тенглаштирилган фуқаролик ишлари бўйича, жиноят ишлари бўйича судлар ва иқтисодий судлар негизида судьяларнинг қатъий ихтисослашувини сақлаб қолган ва суд ишларини юритиш турлари бўйича алоҳида судлов хайъатларини ташкил этган ҳолда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар умум-юрисдикция судларини ташкил этиш белгиланди. Шунингдек, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маъмурий судлари сақлаб қолingan ҳолда уларга тааллуқли бўлган низолар доирасига бир қатор ўзгартиришлар киритилиб, аниқроғи, маъмурий судлар томонидан кўриб чиқилаётган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ваколати жиноят ишлари бўйича судларга ўтказилиб, маъмурий ва бошқа оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган ишларни кўришга ихтисослаштирилган

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар марказлари ва Тошкент шаҳрида туманлараро маъмурий судлари фаолияти белгилаб берилди.

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси, Иқтисодий процессуал кодекси ва Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексига суд қарорларини қайта кўришнинг бир-бирини такрорловчи босқичларини оптималлаштиришга оид ўзгартиришлар киритилиб, суд тизимида «бир суд – бир инстанция» тамойили жорий этилди ва суд ишларини назорат тартибида кўриш институти тугатилди.

Кўпгина жисмоний ва юридик шахсларнинг судлардаги сарсонгарчиликларга нисбатан билдирган эътирозлари бу борадаги муаммонинг жиддийлигини билдириб, бу ҳолатга давлатнинг аралашувини тақозо этди. Зеро, бугунги кунда ҳам гарчи фуқаролик ишлари бўйича, жиноят ишлари бўйича судлар ва иқтисодий судлар негизида ягона Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари ташкил этилган бўлса-да, судга тааллуқликка оид муаммолар тўлиқ бартараф этилган деб бўлмайди. Чунки, тааллуқлилик процессуал қонун нормаларидаги институт ҳисобланиши сабабли, судларда тааллуқликка оид масалани ҳал қилишнинг бирдан-бир йўли процессуал кодексларга ўзгартириш киритиш орқали амалга оширилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Раёсатининг 2021 йил 27 февралдаги қарори билан тасдиқланган Йўл харитасининг 112-бандида судга мурожаат қилган шахсларни сарсон қилмаслик мақсадида тааллуқли бўлмаганлиги учун қабул қилиш рад қилинаётган даъво ариза (ариза)ларни кўриб чиқиш учун тааллуқли бўлган судга тўғридан-тўғри юбориш чорасини кўриш, ишларнинг тааллуқлилиги масалаларида юзага келаётган ҳолатларни вилоят микёсида муҳокама қилиб, ҳал этилишини таъминлаш белгиланди.

Амалдаги процессуал кодекслардаги низоли ишлар бўйича даъво аризаси (ариза)ни иш юритишга қабул қилишни рад этиш масаласини ҳал қилиш борасидаги нормаларда бир қатор

фарқлар мавжудлигини аниқлаш қийин эмас.

Жумладан, Иқтисодий процессуал кодекси (152-модда) ва Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексида (131-модда) даъво аризаси (ариза, шикоят)ни иш юритишга қабул қилишни рад этиш бундай ҳужжат судга келиб тушган кундан эътиборан беш кундан кечиктирмай ҳал қилиниши белгиланган бўлса, Фуқаролик процессуал кодексида (192-модда) бу муддат ўн кунни ташкил этади. Шунингдек, ФПКда (194-модда) агар талаб судга тааллуқли бўлмаса, ажримда судья аризачи қайси органга мурожаат қилиши лозимлигини кўрсатиши шартлиги белгиланган, ИПК ва МСИЮтКда бундай шарт ва тартиб мавжуд эмас. Бундан ташқари, ФПКда судьянинг Кодекса назарда тутилган асослар бўйича аризани иш юритишга қабул қилишни рад этиши судга иккинчи марта мурожаат этишга тўсқинлик қилиши белгиланган, ИПК ва МСИЮтКда бундай шарт мавжуд эмас.

Амалда даъво аризасини қабул қилишни рад этиш тўғрисида ажрим у чиқарилганидан кейин ишда иштирок этувчи шахсларга юборилади. Даъвогарга юборилаётган ажримга даъво материаллари илова қилинади. Амалиётда даъво аризаси (ариза)нинг фуқаролик, иқтисодий ва маъмурий судлар томонидан қабул қилиш рад этилган ҳолатлар ҳам талайгина.

Даъвогар Салимова Бинафшанинг даъво аризаси бунга яққол мисол. Даъвогар фуқаро Б. Салимова жавобгар – Давлат хизматлар агентлиги Чилонзор туман бўлими ва қўшимча жавобгар – «ALTAR GROUP» оилавий корхонасига нисбатан фуқаролик ишлари бўйича Учтепа туманлараро судига мурожаат қилиб, оилавий корхонанинг таъсис шартномаси 2-бўлимининг 2.2-бандини ҳақиқий эмас деб топишни ва ҳақиқий эмас деб топилган таъсис шартномаси оқибатини қўллашни сўраган.

Даъво талабига унинг турмуш ўртоғи Салимов Акмал умумий рўзғор асосида орттирилган нотулар бинони оилавий корхонанинг устав фондини шакллантириш учун Б. Салимованинг розилигисиз киритганлиги асос сифатида кўрсатилган.

Фуқаролик ишлари бўйича Учтепа туманлараро судининг 2021 йил 10 февралдаги ажрими билан даъво аризасини иш юритишга қабул қилиш рад қилинган. Суд ҳужжатида мазкур келишмовчилик корпоратив низо сифатида иқтисодий судда ҳал этилиши баён этилиб, даъвогарга Тошкент туманлараро иқтисодий суди-

га мурожаат қилиш ҳуқуқи тушунтирилган.

Даъвогар Салимова Бинафша суднинг ажримини олгач, айнан шу даъво аризаси билан 2021 йил 23 февралда Тошкент туманлараро иқтисодий судига мурожаат қилган.

Тошкент туманлараро иқтисодий судининг 2021 йил 26 февралдаги ажрими билан низо иқтисодий судга тааллуқли эмаслиги сабабли Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий процессуал кодекси 154-моддасининг 1-бандига асосан қабул қилиш рад қилинган.

Кейинчалик, даъвогар томонидан суд ҳужжатлари устидан юқори инстанция судларига шикоят киритилган.

Судьяларнинг ўзи у ёки бу низонинг тааллуқлилиги борасида бир тўхтамга кела олмаслиги бу соҳани тартибга солувчи нормаларни қайта кўриб чиқишни тақозо этади.

Жисмоний ва юридик шахсларнинг суд ҳимоясини таъминлашдаги бу каби ортиқча бюрократик тўсиқлар одил судлов жараёнида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш принципига мутлақо зид ҳисобланади.

Процессуал ҳуқуқ нормалари ҳар бир судда иш юритишнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқилади. Аммо, шуни инобатга олиш лозимки, биринчидан, бугунги кунда вилоят миқёсида учта йўналиш бўйича судлар бирлаштирилган, иккинчидан даъво аризаси (ариза)ни иш юритишга қабул қилишни рад этиш ҳамда унинг оқибатлари барча процессуал нормаларда бир хилда тартибга солиниши мақсадга мувофиқ.

Фикримизча, амалдаги процессуал кодексларга ваколатли суднинг тааллуқлилиги қондаларига риоя қилинган ҳолда расмийлаштирилган даъво аризаси бошқа судга тақдим этилган тақдирда, суд даъво аризасини иш юритишга қабул қилишни рад этиш тўғрисида ажрим чиқариб, даъво аризаси ва унга илова қилинган ҳужжатларни даъвогарга қайтармасдан, ваколатли судга ўтказиши лозимлигини белгиловчи нормалар киритилиши лозим ва бир суддан бошқа судга юборилган иш у юборилган судда кўриш учун қабул қилиб олинishi керак.

М. САИДОВ,
Тошкент шаҳар суди
раисининг ўринбосари,
иқтисодий ишлар бўйича
судлов хайъати раиси

«КАТТА БЎЛСАМ, «БАНКИР» БЎЛАМАН»

ёхуд нафси ҳакалак отган раҳбарнинг найранглари фош бўлди

Сарварга болалигида катта бўлсанг, ким бўласан, деган саволни беришса, ҳеч иккиланмай «банкир», деб жавоб берарди. Ахир «банкир»лик биринчидан, давр талаби бўлса, иккинчидан, бу соҳада даромад борлигини ёш бола ҳам билади. Хуллас, Сарвар банк мутахассислигига тайёрловчи олийгоҳга кириш учун ҳаракатни бошлаб юборди. Мактабда ўқиб юрган кезлари ўқитувчиси уни «синфком» қилиб қўйди. Ҳаммаси ўшандан бошланди. Синф фонди ҳамда майда-чуйда харажатлар учун ҳар ойда синфдошларидан пул йиғилар, бу пулларни ярмини устозига берса, ярмини «туя» қиларди. Бу иш мойдек ёқиб қолиб, коллежда ҳам «староста»ликни қўлга олди. Синфдошларининг чўнтагида икки дона гуммага пул топилмай турган вақтда Сарвар Чорсу бозоридан кази-қартали ошни паққос тушириб оларди. Ҳа, деса, бели синмайдиган йигитда, чунки чўнтагида фонднинг пулидан чегириб қолган ақча бўлади.

«Ўрганган кўнгил, ўртанса қўймас», деганларидек, бу одатини университетда ҳам давом эттирди. «Даромадга қараб буромад», деганларидек, университетда аҳволи анча яхшиланиб қолди. Бойвачча курсдошлари унча-мунча пулнинг юзига

қарамас эди. Молия институтининг иккинчи курсига ўтганида банкда амалиёт ўтказиш учун чиқаришди. Сарвар банкда уч ой амалиёт ўтказди. Унга банкда устозлик қилган амалиёт раҳбари: «Сен бола узоққа бормайсан-ов, негаки назаринг жуда оч. Банкда назари тўқ одам ишлаши керак», дегани учун бошқа қайтиб бормай қўйди. Сабаби, Сарвар шу уч ой ичида банкданам қуруқ қўл билан қайтмади. У пайтларда ҳозиргидек банкоматлар оммалашмаган, одамлар пластик картадаги пуллари нақд пулга айлантириш учун Сарварга ўхшаган ҳожатбарор излашарди. Сарвар шундай судхўрлар билан тил бириктириб, банкдан пул ечиб, фойдасини чўнтакка ура бошлади. Амалиёт раҳбари буни сезиб қолиб, танбеҳ берди, аммо йигитчага таъсир қилмади.

Олийгоҳни битиргач, таниқли банкнинг туман филиалига оддий ходим бўлиб ишга жойлашди. Бошида банк муҳитини яхшилаб ўрганди. Атрофидаги ходимларнинг ишга виждонан ёндашиши, ҳалоллигини кўриб, бир муддат қинғир ишларини қилишга чўчиб юрди. Аммо, нафс қурғур ҳечам ҳалол бўлишга йўл бермасди. Уйлангач нафси янаям ҳакалак отди. Ўхшатмаса учратмас деганларидек, хотини ҳам беш бармоғини оғзига тенг сола-

диган очкўз аёллар хилидан чиқиб қолди. Сарвар ўша пайтларда кредит бўлимида ишларди. Ҳар ойнинг охирида ходимлар уйма-уй юриб, кредит фоизини йиғишга чиқишарди. Сарвар мижозлардан йиққан кредит пулларини банк ҳисоб рақамига тўламай, чўнтагига уриб юраверди. Йил якунида унинг миси чиқди. Бу сафар тавба-тазарру-ю, кўз ёшлари билан жавобгарликдан қутулиб қолди. Яшаб турган уйини сотиб, камомадни тўлади. Уни ҳали ёш, билмай хато қилган деб ўйлаб кечирди. Шу билан эски қорлар эриб, излар ёпилди, деб ўйлади ҳамма. Ҳамкасблари олдидаги обрўини тиклаб олиш учун уч-тўрт йил яхши ходим бўлиб ишлаб юрди. Гарчи ҳалоллик жуда қимматга тушса-да, бир амаллаб чидади. Бошини кўтармай ишлади. Ўз вазифасини вақтида адо этиб, секин-аста хизмат поғонасидан кўтарила бошлади. Сарвар бир кун унинг даври бошланишини интизорлик билан кутарди. Ва ниҳоят, у кутган кунлар келди. Банк бошқарувчиси лавозимига тайинланди. Ана энди отни қамчилайдиган давр бошланди.

Сарвар дастлаб ишни ходимлар орасида ўзига хайрихоҳ, нима деса «лаббай» деб жавоб берадиган ишчиларни атрофига йиғишдан бошлади. Албатта, бундай иккиюзламачилар ҳамма соҳада топилади. Азиз исмли йигит унинг ўнг қўлига айланди. Ходимларнинг моддий ва маънавий аҳволини ўрганиш, банк мижозларини кўпайтириш ўрнига ўз манфаатини устун қўйди. Дастлаб ходимлар орасидаги тўғрисиўз, ҳалол, ўз ишига фидоийлик билан ёндашадиган ишчиларни бирин-кетин арзимаган сабаблар билан ишдан бў-

шата бошлади. Сарвар дастлаб ишни энг йирик фирмаларнинг бош ҳисобчилари билан танишишдан бошлади. Уларнинг ҳисоб рақамларида қанча маблағ бор, бу маблағ қандай кўпаймоқда, ҳаммаси ҳақида маълумот олиб турди. Ҳисобчиларни тез-тез бир пиёла чой устида суҳбатга чорлаб, чой ичиш асносида улар билан ўз алоқаларини мустаҳкамлаб олди. Йирик фирмаларга тушаётган маблағларни назорат қила бошлади. Бошқа банк раҳбарлари мижозларни кўпайтириш, уларнинг маблағлари хавфсизлигини ошириш учун изланиш олиб бораётган бир вақтда бизнинг қаҳрамонимиз йирик пулларни қандай қилиб ўзлаштириш устида бош қотирарди. Ва ниҳоят, кўзлаган мақсадига етди. Қайноғасининг номига фирма очди ва секин-аста фирмалардаги маблағлардан оз-оз миқдорда ўз фирмасига ўтказа бошлади. Унинг нафси ҳақалак отиб, кўнгли янаям кўпроқ бойлик орттиришни тусаб қолди.

Сарварнинг мана шундай назари оч бўлиб қолишида онаси Омина опанинг ҳам ҳиссаси бор. Она сифатида ўғлига тўғри йўл кўрсатиш, «шунча пулни қаердан оляпсан, бунинг жавоби бор, мусулмончилик аста-секинлик билан бўлади болам, ҳалол бўл», дейиш ўрнига ўғлининг олдида катта-катта талаблар қўйди. Турмуши бузилган қизига икки хонали уй олиб беришни Сарварнинг зиммасига юклади, шунча пулни қаердан топаман, ахир кучим етмайди, дейишига қулоқ солмади.

- Биз сени не умидлар билан ўқитдик, биттагина опанг бўлса, агар поччанг топармон-тутармон бўлганида, опанг ажрашмасди. Ҳозир кў-

зим очиклигида уни уйли-жойли қилиб қўймасанг, эртага хотининг бир сўмни ҳам раво кўрмайди, - дея қулоғига қўйди.

- Хўп, майли, уй оламинг, фақат шаҳар четроғидан арзонроғидан олиб турса бўлади-ю, марказдаги уйлар жуда қиммат...

- Йўқ, ўғлим, опангга ёққан жойдан оласан, эри тарафдагилар опангнинг сендек мард, қўли очиқ укаси борлигини кўриб қўйишсин...

Сарварнинг ичига ўт тушди. Қандай қилиб бўлмасин, пул топиш керак, кўпроқ, кўпроқ... янаям кўпроқ... «Соҳибкор» фирмасидаги бир миллиард сўм пулни қандай қилиб ўзининг «Шердор» фирмасига ўтказиш йўллари излаб қолди ва топди. Югурдаги Азизнинг ёрдами билан банк масъул ходимига ҳеч нарса ёзилмаган оппоқ қоғозга олдиндан қўйдириб олган имзо ҳисобига «Соҳибкор»нинг бир миллиард сўм маблағини ўзининг фирмасига ўтказиб олди. Ва ҳисоб рақамдаги пулни ходимлар сезмаслиги учун нақд пулга айлантириб, шахсий мақсадда фойдаланди. Фирма раҳбарининг шикоятларига хотиржамлик билан: «Ваҳима қилманг, пулингиз ўн кунлик депозит ҳисобига олинган, ўн кунда қайтиб ҳисоб рақамингизга тушади. Хавотир олманг», деди. Фирма раҳбари Сарварга 1 миллиард сўм маблағнинг чиқиб кетишига бирор-бир асослантирувчи ҳужжат мавжуд эмаслигини айтганида, қаҳрамонимиз пул ҳисоб рақамига қайтиб тушганидан сўнг тегишли ҳужжатлар расмийлаштирилишини айтиб, тинчлантирди.

Афсуски, ўн кунлик муддат тўрт ойга чўзилди. Тадбиркор чув тушга-

нини билгач, ўзига тегишли суммани қайтариб олиш учун сарсон-саргардон бўлди. Пул қайтишидан умидини узгач, банк устидан шикоят ёзиб, уни прокуратурага топширди ва суд ишни кўриб чиқиш учун жараённи бошлаб юборди. Шундай қилиб, Сарварнинг янги «операция»си иш бермади. Азиз текширувнинг бошидаёқ ўйиндан чиқиб, Сарварни сотди.

Сарвар қариндош-уруғларидан қарз олиб, фирма рақамига 150 миллион сўм қайтарди. Қолган суммани ҳам қайтариш шарти билан Сарварга қўлланилган «қамоққа олиш» тарзидаги эҳтиёт чораси бекор қилиниб, у суд залидан озод қилинди.

Нафси ҳақалак отган Сарвар суд залида ўзига тегишли хулоса чиқарди-ми-йўқми, буёғи бизга қоронғу. Балки, афсуслангандир, оиласи, фарзандлари олдида уялгандир. Ўз ризқу насибасини ҳалол топиб, еб юрган ҳамкасбларига ҳаваси келгандир. Нима бўлганда ҳам, биз бу хатода шайтонни айблашни асло истамаган бўлар эдик. Сарварни шайтон эмас, ўзи йўлдан оздирди. Унинг бу хатосида ота-онасининг ҳам айби бор. Ҳа, айтганча, мабодо тадбиркорлик билан шуғулланаётган бўлсангиз, анави «Соҳибкор» фирмасининг раҳбарига ўхшаб, ишонувчан бўлманг. Сизнинг ҳисоб рақамингиздаги маблағга кимдир кўз олайтирди-ми – ўша ондаёқ ички ишлар органларига мурожаат қилинг. Шунда қуруқ қўл билан қолмайсиз...

Х. ХОЛИҚОВ,
жиноят ишлари бўйича
Нурафшон шаҳар суди раиси,

Н. РАҲМОНОВА,
журналист